

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för ABM
Biblioteks- och informationsvetenskap

Bibliotek, information och demokrati

En jämförande studie av bibliotekssektorerna i dåvarande
Tjeckoslovakien respektive dagens Kuba

Eva-Karin Annemark

Magisteruppsats, 20 poäng, vt 2006
Institutionen för ABM
Handledare: Kerstin Rydbeck

Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 300

ISSN 1650-4267

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	3
1.1 Disposition.....	4
1.2 Begreppsdefinitioner	5
2 Tidigare relevanta studier	7
2.1 Internationellt biblioteksarbete för demokrati.....	7
2.2 Folkbibliotek och demokrati.....	8
2.3 Bibliotekssektorn på Kuba.....	9
2.4 Bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien	9
2.5 Biblioteket i övergången från kommunistisk stat till demokrati	10
2.6 Sammanfattande diskussion.....	11
3 Teoretiska utgångspunkter.....	13
3.1 Demokrati och demokratisering	13
3.1.1 Folkbibliotekets demokratiska funktion.....	15
3.2 Sammanfattning av de teoretiska utgångspunkterna	17
4 Syfte och frågeställningar	19
5 Källmaterial och metod.....	21
5.1 Källmaterial	21
5.2 Komparativ metod	22
5.2.1 Tillvägagångssätt.....	24
5.2.2 Parametrar	25
6 Tjeckoslovakien	27
6.1 Historisk beskrivning och bakgrund till transitionen	27
6.1.1 Det tjeckoslovakiska civila samhället	28
6.2 Bibliotek i Tjeckoslovakien.....	32
6.2.1 Historik.....	32
6.2.2 Biblioteken under kommunistregimen	33
6.2.3 Situationen efter 1989	38
6.2.4 Alternativ biblioteksverksamhet.....	39
6.3 Sammanfattning	40
7 Kuba.....	41
7.1 Bakgrund till och redovisning av dagens situation.....	41
7.1.2 Det kubanska civila samhället.....	42
7.1.1 Varelaprojektet	43
7.2 Bibliotek på Kuba.....	44
7.2.1 Historik.....	44
7.2.2 Det statliga bibliotekssystemet.....	45
7.2.3 Kubas alternativa bibliotek.....	51
7.3 Sammanfattning.....	55

8	Diskussion och slutsatser	56
8.1	Tjeckoslovakien kontra Kuba – likheter och skillnader	57
8.1.1	Det civila samhället och medborgarinitiativ.....	58
8.2	Jämförelse mellan tjeckoslovakisk och kubansk bibliotekssektor	59
8.2.1	Tillgång till bibliotek.....	61
8.2.2	Tillgång till information	62
8.2.3	Bibliotekens koppling till det civila samhället	64
8.2.4	Bibliotekens roll	65
8.3	Sammanfattade slutdiskussion.....	67
	Sammanfattning	70
	Käll- och litteraturförteckning.....	72
	Otryckt material (i uppsatsförfattarens ägo)	72
	Tryckt material.....	72
	Elektroniskt material.....	74
	Bilaga 1: Intervjuguide – Tjeckoslovakien	76
	Bilaga 2: Intervjuguide – Kuba	77
	Bilaga 3: Intervjufrågor – Tjeckoslovakien.....	78
	Efterord	79

1 Inledning

Vi lever i en föränderlig värld och samhälleliga förändringar påverkar alla, personer som institutioner. Biblioteken är en institution som med all sannolikhet påverkas vid en samhällsförändring, men kan de även genom sitt arbete bidra till förändringar? Hur påverkas biblioteken av samhällsförändringar och hur kan man se på det ur ett historiskt respektive internationellt perspektiv? Det är en del av de funderingar som ligger till grund för denna uppsats och som skall behandlas i den.

Intresset för att ge uppsatsen en internationell prägel väcktes när jag i början av oktober 2005 åkte till Kuba på ett biblioteksprojekt med SILC (Swedish International Liberal Center), en liberal stiftelse knuten till Folkpartiet som arbetar med biståndsfrågor och för demokrati i olika områden i världen. Delegationens uppdrag under resan var att besöka ett antal av de alternativa bibliotek som finns på Kuba. Situationen inom det kubanska biblioteksväsendet är komplicerad eftersom det förekommer både statlig biblioteksverksamhet (folk-, skol- och universitetsbibliotek), samt den biblioteks rörelse som består av ett antal bibliotek utan anknytning till staten och som drivs av motståndare till den nuvarande regimen. De benämns i uppsatsen som de alternativa biblioteken och beskrivs utförligare längre fram.

Delegationens uppdrag var att besöka ett antal alternativa bibliotek samt att kartlägga hur situationen för dessa är i dag, hur verksamheten bedrivs och så vidare. Vi hade även med oss böcker och tidskrifter som vi delade ut till dessa. Det var mycket intressant att träffa dem som var föreståndare för biblioteken. De var privatpersoner som ställde sitt hem till förfogande för allmänheten och biblioteken bestod i de flesta fall av en hylla och några plaststolar. Trots denna enkla och fattiga omgivning bubblade det av liv och vi såg flera exempel på att biblioteken fungerade som ett socialt vardagsrum – en fras som jag inte sett på annat än symboliskt när jag mötts av den tidigare. Nu, efter mitt Kubabesök, kan jag applicera begreppet på en högst verklig företeelse. Vad jag hittills lärt mig har gjort att jag insett att jag vill veta ännu mer och därav ägna delar av uppsatsen åt ämnet.

Biblioteksföreståndarna drog ofta paralleller mellan situationen på Kuba och den i de forna kommuniststaterna i Östeuropa. Påverkad av deras resonemang vill jag göra en liknande jämförelse men med biblioteken, och inte politiken i fokus. Med tanke på ämnets karaktär kommer det bli oundvikligt att beröra politiska aspekter.

Vad som delvis ligger till grund för den alternativa biblioteksverksamheten på Kuba – och i förlängningen inspirationskällan för den här uppsatsen – är censur. Med denna uppsats som medel vill jag därför undersöka bibliotekens roll som informationsbärare under censurerade förhållanden.

1.1 Disposition

Uppsatsen är indelad i åtta kapitel. Efter detta inledande kapitel, som även innehåller begreppsdefinitioner, kommer kapitel 2 som behandlar för uppsatsen tidigare relevanta studier. Dessa berör bland annat ämnena internationell biblioteksverksamhet, folkbibliotek och demokrati och studier kring de tjeckoslovakiska respektive kubanska bibliotekssektorerna.

Kapitel 3 redogör för uppsatsens teoretiska ram. Den utgörs av teorier kring demokrati, demokratisering och hur man kan se biblioteket ur ett demokratiperspektiv. I kapitel 4 tas uppsatsens syfte, övergripande frågeställningar och avgränsningar upp och i kapitel 5 beskrivs källmaterialet och metoden som använts i uppsatsen.

Efter det följer uppsatsens undersökning uppdelad i två kapitel. Kapitel 6 behandlar Tjeckoslovakien och det inleds med en kort bakgrundsbeskrivning av de politiska förhållandena i landet. Därefter följer ett delkapitel om det civila samhället och dess alternativa initiativ (begreppen beskrivs senare i uppsatsen) och slutligen beskrivs den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn. Kapitel 7 beskriver Kuba och är liksom föregående kapitel indelat i följande delkapitel; bakgrundsbeskrivning, det civila samhället samt beskrivning av bibliotekssektorn. Både kapitel 6 och 7 är baserade på dels en litteraturstudie av de respektive förhållandena dels information grundad på intervjuer.

Slutligen följer ett diskussionskapitel (kapitel 8) där det insamlade materialet diskuteras och behandlas utifrån den teoretiska ramen för uppsatsen. Som avslutning kommer diskussionen knytas an till uppsatsens syfte och frågeställningar.

1.2 Begreppsdefinitioner

För att underlätta för mig själv som författare och för läsaren avser jag att här beskriva och definiera begrepp som frekvent återkommer i uppsatsen. Detta för att inga missförstånd eller oklarheter i vad som åsyftas skall uppstå.

Begreppet *bibliotek* är till synes inte ett komplicerat sådant och vad som menas med det står tämligen klart för de flesta. Jag definierar begreppet bibliotek som en samling böcker, tidskrifter och annat material ordnat och samlat i en lokal anpassad för ändamålet där speciellt utbildad personal arbetar. Begreppet används också för lokalen i sig. Denna definition gäller då folkbibliotek i officiell bemärkelse åsyftas.

Problem uppstår dock när privata biblioteksliknande institutioner som ägnar sig åt biblioteksliknande verksamhet uppkommit som det gjort på Kuba. Själva kallar de kubanska föreståndarna verksamheten för *biblioteca independiente* (spa.) vilket översätts till *independent libraries* (eng.) respektive *oberoende bibliotek* (sve.). I litteraturen finns även exempel på att de kallas *libraries administrated by private institutions*, *democratic independent libraries* och *Cuban public non-state libraries*.¹ Motståndarna till denna biblioteksrörelse anser att de inte bör kallas bibliotek överhuvudtaget och de omnämns i motståndarlitteraturen på högst ifrågasättande vis, ofta inom citationstecken, (ex. the so called "independent libraries").² Jag kommer att använda det svenska begreppet *alternativa bibliotek* när jag åsyftar den icke-statliga biblioteks-rörelsen på Kuba. De andra tänkbara begreppen, *oberoende* respektive *fria bibliotek*, är allt för laddade för att anses lämpliga. Motståndarna till den alternativa biblioteks-rörelsen anser att de inte alls är oberoende utan i stället beroende av till exempel den amerikanska staten, ett ställningstagande som jag vill undvika genom att inte använda begreppet. Verkligheten är dock mer komplex och de alternativa biblioteken diskuteras vidare senare i uppsatsen. Förutom de alternativa biblioteken finns den statliga biblioteksverksamheten som ägs och drivs av den kubanska staten. Dessa benämns *statliga bibliotek*.

Diskussioner pågår även kring vad innehavarna till de alternativa biblioteken skall kallas. Motståndarna hävdar även i den diskussionen att de inte bör kalla sig bibliotekarier eftersom de inte är utbildade dito. I litteraturen finns exempel på *librarian*, *library director* och *independent librarian*.³ Själva

¹ Meneses-Tello, Felipe. The "independent" libraries in Cuba: a bibliography which reveals part of the counter-revolutionary "dissidence" sponsored by the United States government. (2005) [www].

² Se t.ex. Meneses-Tello, 2005, passim. [www]; Hamilton, 2001, passim.

³ Meneses-Tello, 2005, passim. [www].

benämner de sig *director/a* vilket motsvarar *director* (eng.) respektive *föreståndare* (sve.). *Föreståndare* är också det begrepp jag kommer att använda.

Frasen *det civila samhället* återkommer vid ett flertal tillfällen. Vad som åsyftas är ett *alternativt* eller *andra* samhälle som existerar vid sidan av det officiella på en nivå mellan familj och stat, där aktiviteter sker för att vara en valmöjlighet till statliga. I delkapitlen om det tjeckoslovakiska respektive det kubanska civila samhället återkommer jag till denna diskussion. Det skall nämnas att det civila samhället inte är direkt politiskt kopplat och således inte knutet till kommunism. Det civila samhället figurerar i viss mån i alla samhällen. I denna uppsats förekommer frasen dock parallellt med kommunism på grund av de rådande politiska lägena i dåvarande Tjeckoslovakien och Kuba av i dag.

Begreppet *dissident* återkommer vid upprepade tillfällen i uppsatsen. En dissident innebär i det här fallet en oliktankande (i jämförelse med regimen) person som är öppet kritisk till den kommunistiska regimen och som kämpar för mänskliga fri- och rättigheter. Begreppet förknippas med Östeuropa från 1960 till slutet av 1980-talet och med den tjeckoslovakiske ledaren och då blivande presidenten Václav Havél som ett framstående namn.⁴ I litteraturen och i denna uppsats, används det även för att benämna personer inom den kubanska oppositionen.

Transition är ett begrepp som återkommer och med det menar jag här övergången från kommuniststat till demokratisk stat⁵. Transitionen är således det händelseflöde som en sådan övergång innebär.

⁴ *Dissident*. Ingår i Nationalencyklopedins Internettjänst. [www].

⁵ För definition av begreppet demokratisk stat, se delkapitlet Demokrati och demokratisering.

2 Tidigare relevanta studier

Material som behandlar bibliotekets demokratiska funktion finns i relativt stor utsträckning. Det jag har fokuserat på och som finns presenterat i detta kapitel är de empiriska studier som gjorts om situationerna i Tjeckoslovakien respektive Kuba. Även andra intressanta studier som belyser internationellt biblioteksarbete, bibliotek och demokrati respektive demokratisering samt bibliotekets påverkan vid övergång från kommunistiskt styre till demokratiskt har givits utrymme.

2.1 Internationellt biblioteksarbete för demokrati

IFLA (International Federation of Library Association and Institutions) arbetar för att på bred front främja internationellt biblioteksarbete. De baserar sin verksamhet på och kämpar för att uppfylla artikel 19 i FN-deklarationen för mänskliga rättigheter:

Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers.⁶

IFLA:s dotterorganisation FAIFE (Free Access to Information and Freedom of Expression) verkar för att främja intellektuell frihet och bibliotekens uppgift att tillhandahålla information och förmedla resurser som bidrar till kunskap och idéer. Intellektuell frihet försvaras och främjas i enlighet med FN:s deklaration så som begreppet framställs i de mänskliga rättigheterna. FAIFE presenterar rapporter och annat material kring de länder och områden där det är extra viktigt att framhålla bibliotekens rättigheter och skyldigheter och om vad som görs och borde göras för att förbättra situationen. Inom FAIFE är man medveten om problematiken kring intellektuell frihet och biblioteken på Kuba och det finns rapporter och annat material kring ämnet att tillgå genom FAIFE.

⁶ FN-deklarationen för mänskliga rättigheter, artikel 19. [www].

Alex Byrne, universitetsbibliotekarie vid University of Technology i Sidney samt tidigare ordförande för FAIFE:s kommitté, har ett mer teoretiskt synsätt på biblioteken. Han ser dem som demokratiska institutioner och sätter mänskliga rättigheter i fokus. I artikeln *Libraries and democracy – management implications* (2004) behandlar Byrne bibliotekarierollen inom demokrati-perspektivet och synen på biblioteket som en av demokratins hörnstenar samt kraven som skall uppfyllas för att ett bibliotek skall vara demokratiskt.⁷ Byrne berör i sin text både de kubanska och de tjeckoslovakiska biblioteksfärena med deras respektive problemområden.

2.2 Folkbibliotek och demokrati

Magisteruppsatsen *Libros para todos – folkbibliotek och demokrati i Nicaragua* (2005) av Jennie Wangel beskriver nicaraguanska folkbibliotek ur ett demokratiperspektiv. Uppsatsen är intressant då den utgår från demokrati-teorier applicerade på amerikanska folkbibliotek som sedan överförts till det icke fullt ut demokratiska Nicaragua och dess folkbibliotek.⁸

Wangel sammanfattar att folkbiblioteken är en viktig aktör i den demokratiska utvecklingen i Nicaragua men att biblioteken står inför svåra hinder för att verkligen kunna agera fullt ut. Det bedrivs ingen aktiv kulturpolitik i landet och de styrande ser inte den viktiga funktion biblioteken fyller – något som är en förutsättning för att biblioteken skall få de ekonomiska och materiella resurser som krävs för utveckling. Biblioteket beskrivs som ”allas angelägenhet men ingens ansvar.”⁹ Många av de nicaraguanska folkbiblioteken är beroende av biståndsprojekt och donationer från utlandet (exempelvis från Sida) för att kunna fortsätta bedriva verksamhet. Den begränsade materialtillgången försvårar utvecklingen och fördröjer visionen om att befolkningen skall få möjlighet att införskaffa information och kunskap, något som är en förutsättning för att befolkningen aktivt skall kunna delta i demokratiseringsprocessen och för att samhället skall kunna utvecklas.

Nicaragua är ett land med begränsad skoltillgång och hög analfabetism och där folkbiblioteken i hög utsträckning endast används av studenter. Därför krävs det att biblioteken strävar efter att vara mer än bara en informationsförvaringsplats. Mål att sträva mot är en ökad läskunnighet samt ett aktivt

⁷ Byrne, Alex. *Libraries and democracy – management implications*, 2004, s. 12 f.

⁸ Wangel, Jennie. *Libros para todos. Folkbibliotek och demokrati i Nicaragua*. 2005, passim.

⁹ Wangel, 2005, s. 52.

uppsökande biblioteksarbete, eftersom ”befolkningen av olika anledningar inte kan ta till sig biblioteken måste biblioteken ta till sig folket.”¹⁰

2.3 Bibliotekssektorn på Kuba

Det har skrivits en hel del om situationen inom bibliotekssektorn på Kuba de senaste åren och då främst om den upplevda motsättningen mellan de statliga och de alternativa biblioteken. Ur ett internationellt perspektiv har det varit ett ämne som kommit upp till diskussion i ett flertal olika fora där IFLA/FAIFE:s e-postlista FAIFE-L är det främsta av dem.¹¹ Ur svensk synvinkel har ämnet kommit upp i till exempel e-postlistan BIBLIST och i tidskriften *bis (Bibliotek i Samhälle)*.¹² För att få en övergripande insikt i ämnet har jag tagit del av denna debatt samt av artiklar som företräder åsikter för de respektive sidorna. Tyvärr går en stor del av materialet ut på att smutskasta motståndarsidan vilket gör att materialet kommer att användas högst restriktivt i uppsatsen.

Stuart Hamilton, i dag knuten till Danmarks biblioteksskole och IFLA/FAIFE, har i sin masteruppsats *Librarians or dissidents? Critics and supporters of the independent libraries in Cuba project* (2001) gjort en redogörelse för både den statliga och den alternativa biblioteks rörelsen på Kuba med fokus på de utländska organisationer som ställer sig bakom de respektive biblioteken.¹³ Ytterligare beskrivning om dessa återfinns senare i uppsatsen, under rubriken Kubas alternativa bibliotek.

2.4 Bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien

I specialarbetet *Bibliotek i Tjeckoslovakien – ett snitt ur förändringens tid* (1991) skriver Anders Olsson om folkbibliotekssituationen i Tjeckoslovakien med fokus på biblioteken i den tjeckiska republiken. I arbetet redogörs för bibliotekens historiska utveckling från stiftandet av bibliotekslag nr. 53/1959 fram till situationen som den såg ut 1991.¹⁴ Olssons diskussioner utvecklas vidare i delkapitlet Bibliotek i Tjeckoslovakien.

Masteruppsatsen *Libraries, librarianship and library education in the Czech Republic* (2002) författad av Rebecca Rhodes vid School of Information

¹⁰ Wangel, 2005, s. 56.

¹¹ Se arkivet FAIFE-L [www].

¹² Se arkivet BIBLIST [www].

¹³ Hamilton, Stuart. *Librarians or dissidents? Critics and supporters of the independent libraries in Cuba project*, 2001, passim.

¹⁴ Olsson, Anders. *Bibliotek i Tjeckoslovakien. Ett snitt ur förändringens tid*, 1991.

and Library Science, University of North Carolina, behandlar bibliotek, bibliotekarierollen och biblioteksutbildning i Tjeckien. Rhodes gör även en historisk tillbakablick och skildrar den tjeckoslovakiska bibliotekssektorns utveckling. Även denna redovisning återkommer i delkapitlet Bibliotek i Tjeckoslovakien.¹⁵

2.5 Biblioteket i övergången från kommunistisk stat till demokrati

I en magisteruppsats från Bibliotekshögskolan i Borås har Lisa Andersson och Lotta Gustavsson studerat polska folkbiblioteks påverkan av övergången från kommunistiskt till demokratiskt styre. Uppsatsen fokuserar på frågor kring vad transitionen haft för effekter på det polska bibliotekssystemet, vilken roll biblioteket spelar i samhället samt hur arbetsuppgifter, inköp och bestånd förändrats.¹⁶

Undersökningens resultat pekar på ett antal intressanta faktorer som rör situationen före de politiska förändringarna i slutet på 1980-talet. Bland annat att relationen mellan det kommunistiska styret och folkbiblioteken var tät, något som visade sig genom att medlemmar ur kommunistpartier besatte chefsposter, att det även fanns politiskt utformade riktlinjer samt att den stränga censuren lade band på inköp och styrde över beståndet. De regleringar biblioteken förhöll sig efter var hämtade ur bibliotekslagen från 1968. Det fanns dock bibliotekarier som trotsade den och anordnade exempelvis möten med författare som inte accepterades av staten.¹⁷

Andersson och Gustavsson fick i en intervju veta att polackernas acceptans av kommunismen var svag och folkbibliotekens sammanblandning med staten därför inte togs på allvar, varken av bibliotekarier eller av användare. Biblioteken följde riktlinjerna men de gjorde det med minsta marginal för att göra till exempel utställningar så opolitiska som möjligt.¹⁸ Vad gäller bokbeståndet var utbudet smalt och tydlig politisk inriktning rådde. Böckerna som staten genom kontroll tvingade biblioteken att köpa var av dålig kvalitet men billiga. Böcker

¹⁵ Rhodes, Rebecca. *Libraries, librarianship and library education in the Czech Republic*, 2002. [www].

¹⁶ Andersson, Lisa & Gustavsson, Lotta, *Ökad frihet under ekonomisk begränsning. En studie av hur några polska folkbibliotek har påverkats av landets övergång från kommunistiskt till demokratiskt styre*, 2000, passim.

¹⁷ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 39 f.

¹⁸ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 41.

som inte var tillåtna var emigrerade polska författares samt översatt litteratur. Om icke tillåtna böcker ändå köptes in riskerade inköparen förlora sitt arbete.¹⁹

Underjordisk litteratur nämns, vilket motsvarade litteratur som publicerats olagligt och som cirkulerade i samhället bland intellektuella och intresserade. Det var ofta i privatpersoners hem denna typ av litteratur återfanns, även om en del bibliotek också tillhandahöll sådan, något som beskrivs i citatet nedan.

På frågan om biblioteket före 1989 hade någon underjordisk litteratur får vi svaret: 'That's a question that cant't be answered, because some libraries had this literature, but in an unofficial way. It were the librarians themselves who organised such a collection and one should have been very careful, because it was dangerous. You could easily loose your job. /.../ When it comes to censored literature, a main role played polish homes, because there it was read'[sic].²⁰

Andersson och Gustavsson förvånas över det minimala antalet öppna hyllor som de besökta polska huvudbiblioteken hade. Beståndet förvarades alltså i magasinet vilket förutsätter en användare som är van att använda bibliotekets katalog, alternativt vet exakt vad han eller hon är ute efter. Detta faktum påverkar troligen den osäkra eller nya användaren negativt då det inte är möjligt att botanisera i hyllarna. Systemet med magasinerat bestånd frångår den demokratiska grundtanken om alla människors lika rätt till information, på grund av kraven det ställer på användaren.²¹

2.6 Sammanfattande diskussion

Det finns naturligtvis många fler tidigare studier gjorda om internationellt biblioteksarbete, bibliotek och demokrati samt hur bibliotek påverkas av kommuniststyre och i övergång till demokrati, men att helt uttömma och redovisa för allt som skrivits är inte möjligt inom ramen för denna uppsats. Det material som finns beskrivet ovan är av olika karaktär och det skiljer sig till synes mycket åt. Anledningen till att ovan nämnda material är utvalt är att de var för sig bidrar med intressanta slutsatser att bygga vidare på. Det visar också på bredden för vad som är intressant att titta närmare på och hämta inspiration ifrån för uppsatsens räkning. Det representerar olikheter som gemensamt kan föra resonemang framåt och bidra till en helhet.

¹⁹ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 50.

²⁰ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 51.

²¹ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 75.

Materialet ligger även till grund för valet av de teorier som presenteras i nästföljande kapitel. Genom att granska tidigare studiers teorival har jag kommit fram till vad som är intressant och angeläget för föreliggande undersökning.

3 Teoretiska utgångspunkter

I detta kapitel redogörs för teorier kring demokrati, demokratisering och biblioteket ur ett demokratiperspektiv.

3.1 Demokrati och demokratisering

Robert A. Dahl är ett stort namn inom statsvetenskapen med sina teorier kring begreppet demokrati och den demokratiska beslutsprocessen. I *Demokratin och dess antagonister* (1999) ger Dahl en översikt av vad demokrati innebär och dess framväxt från antikens Grekland till i dag.²² Vad är då demokrati? Den språkliga betydelsen av ordet är folkmakt, folkstyre.²³ Lena Frändberg beskriver folkstyre som den vilja majoriteten uttrycker gällande gemensamma angelägenheter. Det innebär i praktiken att folket, i så stor utsträckning som möjligt, skall få fatta beslut kring för dem viktiga frågor på olika nivåer i samhället. Folket skall också försäkras vissa fri- och rättigheter, så som informations- och yttrandefrihet, och samhället skall ha som mål att deltagandet skall fördelas så jämt som möjligt över befolkningen. Denna demokratidefinition är inte definitiv eftersom den baseras på majoritetsprincipen (en person = en röst) och utnyttjandet av fri- och rättigheterna. Det innebär att graden av engagemang hos folket är avgörande för hur pass demokratiskt ett samhälle kan sägas vara.²⁴

Demokrati är ett kontextuellt begrepp. Dahl talar om *polyarki* (flervälde), vilket kan sägas vara den mest demokratiska formen av en demokrati. För att klassas som polyarki skall demokratiska skyldigheter och rättigheter enligt följande kriterier vara uppfyllda: myndigheters politiska beslut kontrolleras av valda befattningshavare – som utses och byts genom fria och rättvisa val,

²² Dahl, Robert A. *Demokratin och dess antagonister*, 1999.

²³ Lundquist, Lennart. "Demokrati". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

²⁴ Frändberg, Lena. *Folkbibliotek och demokrati. Ett försök att beskriva och diskutera folkbibliotekets demokratiska funktion*, 1999, s. 10.

allmän rösträtt, alla röstberättigades rätt att ställa upp i val, yttrandefrihet, tillgång till oberoende information samt organisationsfrihet.²⁵

Befolkningens åsikter och uppfattningar är betydelsefulla för huruvida ett land demokratiseras och utvecklas till polyarki eller inte. Variationer som finns mellan länder i detta avseende är inte nödvändigtvis beroende på landets samhällssystem och ekonomiska utveckling – det finns variationer mellan länder vars system och utveckling liknar varandra. Vad som däremot skiljer länder åt är ifall den politiskt aktiva delen av befolkningen ser på polyarkin som legitim eller inte. Politiska ledare som inte godkänner polyarkin hänvisar vanligen till någon form av förmyndarskap, även de som är ett uttalat temporärt sådant. Så var fallet i dåvarande Sovjetunionen och Östeuropa och är så i dagens Kina och på Kuba. Regimen försvarar där sitt agerande genom att hänvisa till ett förmyndarsystem, det vill säga där staten agerar förmyndare över samhället.²⁶

För att en tidigare kommuniststat skall klassas som en demokrati krävs naturligtvis att en demokratiseringsprocess ägt rum, och därför är det intressant att titta på teorier kring detta. Det finns givetvis ett antal demokratiseringsteorier som skulle kunna vara lämpliga att använda för ändamålet. Jag har dock använt mig av Juan J. López, en amerikansk forskare med kubansk-amerikanska rötter, knuten till Department of Political Science, University of Illinois at Chicago och Institute for Cuban and Cuban-American Studies, University of Miami. López presenterar i boken *Democracy delayed – The case of Castro's Cuba* (2002) tänkbara demokratiseringsteorier med utgångspunkt från Kuba och med jämförelser med bland annat Tjeckoslovakien, något som gör att jag anser den lämplig att utgå ifrån.²⁷

I boken redovisas teorier kring varför Kuba ännu inte demokratiserats och de grundläggande förändringar som skulle behöva genomföras för att en demokratisering skulle äga rum. López drar paralleller till transitionen i Östeuropa, närmare bestämt Östtyskland, Rumänien och Tjeckoslovakien, och beskriver att Kuba har underliggande likheter med den dåvarande situationen i dessa länder gällande möjligheten att genomgå en transition. Likheterna mellan länderna är, menar han, förutom hårt styrande kommunistregimer, låg ekonomisk utveckling, social apati, brett missnöje samt social oro bland befolkningen. I Östeuropa kom en vad López kallar *transition from below*, att äga rum. Det innebar initiativ underifrån, från det civila samhället och från folket i

²⁵ Dahl, 1999, s. 259.

²⁶ Dahl, 1999, s. 286 f.

²⁷ López, Juan J. *Democracy delayed – The case of Castro's Cuba*, 2002.

stort. Historien har utvisat att Kuba inte genomgått samma förändring som de östeuropeiska länderna och López lägger fram ett antal faktorer som kan förklara varför så inte blivit fallet. Vad som främst skiljer Kuba från de östeuropeiska länderna, och vad som kan vara del i förklaringen till att Kuba ännu inte genomgått en transition, är dels att det civila samhället på Kuba är för svagt och dels att förtrycket av folket från regimens sida är för starkt för att folket skall våga agera.²⁸ Ytterligare faktorer som hindrat en kubansk demokratisering är, enligt López, befolkningens underskattning av sin egen förmåga att politiskt påverka sitt land. Det i kombination med förtryck undergräver tanken på att protestera till förmån för demokrati. Alternativa informations- och kommunikationskanaler har mycket svårt eller ingen möjlighet alls att föra ut budskap till folket, något som vid jämförelse med transitionen i Östeuropa visat sig vara nödvändigt.²⁹ López för intressanta resonemang på flera plan i sin bok vilket gör att det finns anledning att återkomma till den även senare i uppsatsen.

3.1.1 Folkbibliotekets demokratiska funktion

Gällande bibliotekets demokratisering menar Magnus Torstensson, universitetslektor vid Bibliotekshögskolan i Borås, att det finns ett starkt samband mellan bibliotekets utveckling och utvecklingen i det samhälle det är en del av, något som är speciellt aktuellt för folkbibliotek. Utvecklingen av biblioteket följer tätt inpå samhällsutvecklingen, något som blir extra synligt i dagens informationssamhälle. I forna kommunistländer i Östeuropa har en sådan förändring kunnat påbörjas först efter att det politiska läget förändrats då censuren avskaffats och gränserna mot väst öppnats.³⁰

Definitionen av ett biblioteks uppgifter och roll ur ett demokratiperspektiv är flytande och det finns troligen lika många definitioner som personer som försöker ge en definition. Ett sätt att se på bibliotekets demokratifunktion är det som Andersson och Gustavsson beskriver. Nämligen att ett bibliotek som strävar efter att vara demokratiskt skall vara tillgängligt och öppet för alla medborgare i samhället och inte göra åtskillnader baserade på bakgrund, etnisk tillhörighet, ekonomiska förhållanden eller kön. Bibliotekens uppgifter i samhället skall vara att förmedla och förvara litteratur och fungera som allmänt kultur- och informationscentrum.³¹ Denna beskrivning överensstämmer med

²⁸ López, 2002, s. 18 f.

²⁹ López, 2002, s. 83.

³⁰ Torstensson, Magnus. "Biblioteken skapas av samhället! Biblioteken bevaras av samhället! Om folkbibliotekens framtid i Polen", 1993, s. 114 f.

³¹ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 14 ff.

den som presenteras av Hafner och Sterling-Folker. Dem menar vidare att individen måste tillåtas frihet i den omfattning som demokratin påbjuder och att lika rättigheter ska vara ett faktum för alla människor. Ett folkbibliotek som lever upp till ovanstående definition med ett objektivt, mångsidigt och brett utbud av bestånd och verksamheter, är en av de mest demokratiska institutioner som finns i samhället.³²

Andersen, Friis-Hansen och Kajberg beskriver i boken *Libraries and information centres in the Soviet Union* (1985) definitionen av det kommunistiska bibliotekets och bibliotekariens uppgift som Lenin presenterade på 1920-talet. Det är också den idé som biblioteksverksamhet i Sovjetunionen och andra kommunistiska länder baserades på. Här presenteras en kortfattad version av definitionen:

- Biblioteken skall spela en viktig roll i uppbyggandet av socialismen, underordnat partiets politiska, ekonomiska och kulturella mål.
- Bibliotekarien skall ständigt låta sig påminnas om den av staten presenterade ideologiska grundtanken och sträva efter att få biblioteksbesökarna att låna böcker som får dem att acceptera och förstå parti-programmen.
- Bibliotekarien skall försöka kartlägga låntagarens läsvanor och följa den utveckling läsaren gör genom personliga samtal och kontroller av vad de tidigare lånat hem.³³

Innehållet i dessa rader skiljer sig betydligt från den reglering kring hur det demokratiska biblioteket beskrivs. En del frågetecken finns dock kring hur detta åtföljdes i praktiken. Enligt Andersson och Gustavssons informanter var förhållningssättet mot användarna under kommunisttiden aldrig av kontrollrande eller tvingande karaktär. Vad som däremot var annorlunda låg i de begränsningar av vad biblioteket kunde erbjuda användarna, något som var en direkt effekt av censuren. Direktiven som styrde detta kom från högre ort – inte från personalen på biblioteken.³⁴

³² Hafner, Arthur W. & Sterling-Folker, Jennifer. "Democratic ideals and the American public library", 1993, s. 13.

³³ Andersen, Axel, Friis-Hansen J. B. & Kajberg, Leif. *Libraries and information centres in the Soviet Union*, 1985, s. 30.

³⁴ Andersson & Gustavsson, 2000, s. 72.

Durrance med flera framhäver bibliotekets unika roll som förmedlare av samhällsinformation och statlig information till medborgarna och nämner de otaliga funktioner biblioteket har eller kan ha i samhället. Som exempel kan tas förmedling av samhällelig information, och information anpassad till arbetssökande, till ungdomar, till invandrare och kulturella minoriteter.³⁵ Barn och ungdomar nämns som en speciellt viktig grupp att fokusera på. Om de tidigt presenteras för de källor där de kan finna information om samhället de lever i och möjligheten att man kan vara med och påverka, är utsikten troligare att de växer upp till de engagerade och medvetna medborgare som utgör ett demokratiskt samhälle.³⁶

För att på ett verkningsfullt sätt arbeta med dessa uppgifter krävs att biblioteket och bibliotekarierna tar hänsyn till det Ronald B. McCabe kallar *civic librarianship*, vilket innebär en strävan efter att stärka samhället genom utvecklande strategier som förnyar bibliotekets sätt att främja ett demokratiskt samhälle.³⁷ McCabe menar att biblioteket skall ses på som mer än en förmedlare av information och informationsrelaterad service, de skall även ses på som en plats där människor kan mötas så att samhället kan utvecklas och problem kan lösas. Bibliotekarien förmår, genom sin kunskap om verktygen och bibliotekets bestånd, att bistå både samhället och individen till att uppnå positiva resultat.³⁸

3.2 Sammanfattning av de teoretiska utgångspunkterna

Det har visat sig svårt att finna *en* teori att utgå ifrån för att ringa in det problem som diskuteras i uppsatsen. Därför består således *min* teori av komponenter från ett flertal olika som tillsammans får bygga upp det teoretiska perspektivet för ändamålet. Att plocka in en demokrati- och demokratiseringsteori ser jag som en nödvändighet då demokrati och demokratisering är något som på en övergripande nivå har anknytning till uppsatsens ämne och syfte. López resonemang som bygger på den kubanska situationen och med hänvisningar till den östeuropeiska transitionen finner jag vara väl lämpade att knyta an till. Dessa fungerar även bra som komplement till Dahls mer allmänna demokrati-teori. Eftersom uppsatsen inte enbart behandlar transitioner, utan har sin tyngdpunkt på respektive lands bibliotekssektor, krävs naturligtvis en teoretisk

³⁵ Durrance, Joan C. et al. "Libraries and civil society", 2001, passim.

³⁶ Durrance, 2001, s. 57.

³⁷ McCabe, Ronald B. *Civic librarianship. Renewing the social mission of the public library*, 2001, s. 77.

³⁸ McCabe, 2001, passim.

utgångspunkt i anknytning till detta. Andersson och Gustavsson och Hafner och Sterling-Folker ger tillsammans en bra bild av folkbibliotekets definition, speciellt som de utgått ifrån polsk respektive amerikansk bibliotekssektor som i sammanhanget fungerar bra att spegla mitt ämnesval mot. Avslutningsvis finner jag det lämpligt att redogöra för Durrance med flera och McCabes beskrivningar om bibliotekets samhällsfunktion och vilken uppgift bibliotekarien har i mötet med samhällets medborgare.

4 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens grundläggande syfte är att göra en jämförelse mellan situationen i forna Tjeckoslovakien och situationen i dagens Kuba med avseende på respektive lands bibliotekssektor. Eftersom uppsatsen behandlar två olika länders sektorer är det intressant att se om det är möjligt att peka på likheter och/eller skillnader mellan de respektive sektorerna. Vidare syftar uppsatsen till att redogöra för biblioteket och dess funktion och betydelse under en rådande kommunistregim, det vill säga om biblioteket kan fungera som en motvikt till regimen eller om det står under fullständig påverkan. I fallet Tjeckoslovakien är det även intressant att se till bibliotekets funktion och hur biblioteket som institution förändrades under övergången från kommuniststat till demokrati.

I kapitlet som redogör för tidigare studier nämns att det har skrivits om bibliotekssektorerna både i Tjeckoslovakien och på Kuba. Det är behövligt och intressant att studera *ett* lands bibliotekssektor, men då det gjorts kan det vara intressant att ställa resultatet i relation till något, förslagsvis ett annat lands bibliotekssektor. Min avsikt är inte att göra en fullständig undersökning av Tjeckoslovariens och Kubas bibliotekssektorer – för att åstadkomma det krävs mer tid och andra förutsättningar än vad omfattningen av en magisteruppsats tillåter. För att verkligen kunna uttömma området och redogöra på detaljnivå hade exempelvis fältstudier på plats varit en nödvändighet, något som jag alltså inte kunnat göra. Avsikten med denna uppsats är således att på en mer generell nivå beskriva och resonera kring Tjeckoslovariens och Kubas bibliotekssektorer och deras relation till varandra.

De frågeställningar som det teoretiska urvalet lett fram till och som skall besvaras i uppsatsen är följande:

- Hur såg bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien ut under slutskedet av kommuniststyret på 1980-talet?
- Hur ser bibliotekssektorn på Kuba ut i dag?

- Är det möjligt att dra paralleller mellan och jämföra de två ländernas bibliotekssektorer? Vilka blir i så fall resultaten av en sådan jämförelse?
- Hur kan folkbibliotekets roll och funktion i ett land med kommuniststyre beskrivas?

För att avgränsa ämnet gällande situationen i Tjeckoslovakien kommer fokus ligga på åren innan och kring transitionen, det vill säga slutet av 1980-talet fram till omkring 1991. För att detta inte skall uppfattas som ryckt ur sitt sammanhang redogör jag kort för vad som historiskt ligger till grund för den beskrivna situationen. Med avseende på Kuba är det aktuella och rådande förhållanden som är av intresse, även om viss historik krävs för förståelsens skull även där. Jag kommer bara att nämna den historik som anses vara relevant för uppsatsens syfte och frågeställningar, i övrigt antas historien vara allmänt känd. Vid studiet av de respektive ländernas bibliotekssektor skall tonvikten ligga på folkbiblioteken, även om andra typer av bibliotek också nämns, bland annat den alternativa biblioteks rörelse som existerar på Kuba.

5 Källmaterial och metod

5.1 Källmaterial

Uppsatsens undersökning bygger på skriftligt källmaterial från tidigare studier som tangerar området jag är intresserad av. Jag har således delvis byggt min framställning på befintligt material, men det har sedan placerats in i ett nytt sammanhang där jag för diskussionen vidare. En del av materialet finns elektroniskt tillgängligt via Internet och det utgörs bland annat av dokument publicerade av IFLA/FAIFE och andra organisationer.

Vad gäller materialet som berör Tjeckoslovakien kan nämnas att det i princip undantagslöst rör sig om källor som publicerats efter kommunismens fall. Anledningarna till att så är fallet kan vara flera: det kanske inte publicerades material som behandlade den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn under kommunisttiden, eller att materialet skrevs på tjeckiska så att jag av den anledningen inte kunnat ta del av det.

Materialet som används för att beskriva den kubanska situationen är samtida eftersom jag åsyftar redogöra för samtida förhållanden. Källorna och upphovsmännen presenteras löpande i uppsatsen så att de kan förstås och tolkas av sammanhanget. I en del fall sammanfaller material presenterat i kapitlet Tidigare relevanta studier med vad som sedan utgör källmaterial, exempelvis undersökningarna gjorda av Stuart Hamilton, Anders Olsson och Rebecca Rhodes. Anledningen till att så är fallet är att jag finner det angeläget att återkomma till deras empiriska material i senare skeden av uppsatsen.

Det skriftliga materialet har sedan kompletterats med tre intervjuer varav en i skriftlig form. Intervjuerna har bidragit till att mycket nytt och intressant material tillkommit, vilket möjliggjort att det gått att bygga vidare på resonemangen som förts i de tidigare studierna. På grund av önskemål från två av informanterna har jag valt att ge dessa fiktiva namn. För den tredje informanten hade detta ingen betydelse varför jag valt att använda hans riktiga namn.

En intervju genomfördes med en numera pensionerad bibliotekarie (Agda) som är född och utbildad i Tjeckoslovakien men som varit yrkesverksam i

Sverige. Jag kom i kontakt med Agda via personal vid Uppsala universitetsbibliotek. Via Agda distribuerades skriftliga intervjufrågor till Beata. Beata är bosatt i Prag, är professor i informationsvetenskap och har under större delen av sitt yrkesverksamma liv undervisat på fakulteten för informationsstudier och biblioteksvetenskap vid Karlsuniversitetet i Prag, varifrån hon nu är pensionerad. Hon är således väl insatt i den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn.

Det har varit svårt att få tag i en person här i Sverige som är hemmastadd i och har kunskap om den nuvarande kubanska statliga bibliotekssektorn. Via Stuart Hamilton kom jag slutligen i kontakt med en bibliotekarie på Kuba som var villig att via e-post besvara mina intervjufrågor. Jag mottog även en bekräftelse på att frågorna mottagits och att svar börjat förberedas. Trots upprepade påminnelser fick jag aldrig några svar och inte heller någon förklaring till varför. Av den anledningen genomfördes i stället en intervju med en kubansk journalist (Alexis) bosatt i Sverige. Alexis Gainza Solenzal har personlig erfarenhet av de kubanska biblioteken eftersom han var en flitig besökare av dem då han bodde på Kuba. Han har även i egenskap av journalist behandlat ämnet och en av hans essäer används även i uppsatsen. Alexis har vuxit upp under det kubanska systemet men efter erfarenheter från Sovjetunionens perestrojka kommit att få en mer nyanserad bild av det politiska läget på Kuba som gjort att han senare tagit avstånd från regimen och flyttat till Sverige.

5.2 Komparativ metod

I uppsatsens görs en jämförande studie i enlighet med Thomas Denks *Komparativ metod – förståelse genom jämförelse*.³⁹ Komparativa studier kopplas med fördel samman med studerandet av ett eller flera fall och därav blir även Sharan B. Merriams *Fallstudien som forskningsmetod* aktuell.⁴⁰

Komparativ det vill säga jämförande metod är fördelaktig att använda inom statsvetenskapen och främst vid studier av hur olika politiska fenomen förhåller sig till varandra. Med tanke på att denna uppsats i viss mån knyter an till statsvetenskap, trots att den skrivs inom biblioteks- och informationsvetenskap, finner jag metoden lämplig att använda. Syftet med en komparativ metod

³⁹ Denk, Thomas. *Komparativ metod – förståelse genom jämförelse*, 2002.

⁴⁰ Merriam, Sharan B. *Fallstudien som forskningsmetod*, 1994.

är vanligen att få fördjupad förståelse för olika politiska system gällande uppbyggnad, orsaker och betydelse.⁴¹

Det finns tre övergripande typer av studier som är lämpliga vid användandet av komparativ metod: *beskrivande studier*, *förklarande studier* och *prediktionsstudier*. En beskrivande studie har som syfte att beskriva händelser eller system i ett land eller i en grupp av länder. Beskrivningarna kan variera beroende på undersökningens syfte. Ett vanligt tillvägagångssätt är att framställa materialet i relation till *komparativa typologier*. Det innebär att en indelning i grupper utifrån egenskaper görs, vilket underlättar identifikation av skillnader och likheter mellan de respektive länderna. Förklarande studier, som är den andra av ovan nämnda tre typer, tar vid där den beskrivande studien slutar och syftar till att förklara tidigare eller nuvarande företeelser. De ställer även frågor om exempelvis *varför* skillnader/likheter finns mellan länder och *hur* olika länder utvecklats. Prediktionsstudier, till sist, har till uppgift att göra förutsägelser om framtida situationer. Genom tidigare erfarenhet och genom att relatera materialet till tidigare eller nuvarande fakta söker forskaren förutse framtida skeenden. Detta görs med hjälp av avancerade teorier och analysredskap och inte genom spekulering.⁴²

Komparativa fallstudier används för att studera situationen i ett land, för att relatera resultaten till studier om andra länder samt att få ökad förståelse för politiska system.⁴³ Den grundläggande definitionen för en fallstudie kan sägas vara en undersökning av ett specificerat fenomen, exempelvis en händelse, en institution, ett skeende.⁴⁴ Vid genomförandet av en fallstudie där koncentrationen ligger på en företeelse, eller ett fall, arbetar man med att belysa samspelet mellan faktorer som utgör den aktuella företeelsen. Syftet med fallstudien är att komma fram till förståelse för fallet som helhet samt att utifrån det kunna generalisera och peka på regelbundenheter inom företeelsen.

Fallstudier är lämpliga att använda där de studerade parametrarna som valts ut för att studera företeelsen är starkt knutna till den omgivande kontexten. Genom att jämföra olika fall är det möjligt att göra en grundligare generalisering utifrån resultatet av jämförelsen samt på ett mer konkret sätt redogöra för under vilka omständigheter det är troligt att ett liknande scenario kan komma att uppträda.⁴⁵

⁴¹ Denk, 2002, s. 8.

⁴² Denk, 2002, s. 8-20.

⁴³ Denk, 2002, s. 38.

⁴⁴ Merriam, 1994, s. 24 ff.

⁴⁵ Merriam, 1994, s. 165.

Denna uppsats blir en beskrivande komparativ fallstudie med förklarande inslag i den mån det är möjligt. Anledningen till det är att uppsatsen syftar till att redogöra för och jämföra dåvarande Tjeckoslovakiens bibliotekssektor med motsvarande i dagens Kuba. Att föra resonemangen vidare till att fullt ut förklara de respektive sektorerna (förklarande studie) och att gå ytterligare ett steg mot att förutsäga framtida skeenden (prediktionsstudie), skulle naturligtvis vara intressant. Jag anser dock att för att få fram resultat som verkligen kan förklara situationen och förutsäga framtiden krävs en större undersökning baserad på ett större underlag än vad som här föreligger.

5.2.1 Tillvägagångssätt

Fördelen med den komparativa metoden, så som Denk beskriver den, är att den har en tydligt formulerad arbetsgång. Fasmodellen⁴⁶, skildrad nedan, beskriver studien från förarbete vidare genom själva undersökningen för att slutligen leda fram till slutsatsformulerandet. En del av faserna har jag således passerat utan att de explicit redogörs för i uppsatsen. Fasernas sifferindelning skall inte förväxlas med uppsatsens kapitel.

Fasmodellen – ett verktyg att arbeta efter

Fas 1: Identifierar den övergripande forskningsfrågan

Fas 2: Identifierar parametrar

Fas 3: Definierar parametrarna

Fas 4: Preciserar begreppen som utgör de parametrarna

Fas 5: Återkopplar definitionerna till den övergripande forskningsfrågan

Fas 6: Delar upp parametrarna i konkreta delmoment

Fas 7: Formulerar preciserade undersökningsfrågor

Fas 8: Formulerar undersökningsstrategi

Fas 9: Genomför undersökningen

Fas 10: Formulerar diskussion och slutsats

Inspirerad av Denk 2002, s. 98-111.

Undersökningen är främst en litteraturstudie eftersom den avståndsmässiga barriären har försvårat genomförandet av någon form av empirisk undersökning på plats i de respektive länderna. Litteraturstudien har dock, som ovan

⁴⁶ Här formulerad och anpassad för att överensstämma med aktuell undersökning.

nämnts, kompletterats med tre intervjuer, varav en i skriftlig form. De två muntliga intervjuerna var semistrukturerade, det vill säga utan färdigt formulerade frågor. De utfördes utifrån en guide uppdelad i ämnesområden av intresse där parametrarna (se nedan) inspirerat till uppdelningen (se bilaga 1 och 2). Till den skriftliga intervjun formulerades fullständiga frågor (se bilaga 3). De muntliga intervjuerna spelades in på band och inspelningarna har sedan transkriberats.

Intervjufrågorna som skickades till Beata och svaren som kom tillbaka, översattes till tjeckiska respektive till svenska av Agda. Jag hade kunnat skicka frågorna skrivna på exempelvis engelska, men valde att ändå inte göra det eftersom jag tror att jag har fått bättre och tydligare svar utan språkliga missförstånd på detta sätt. Både det tjeckiska originalet och översättningen finns i min ägo.

Att göra intervjuer medför vissa faktorer att ta hänsyn till. Yttre faktorer kan påverka som gör att informanten känner sig obekvämt i situationen. Intervjun är också bunden till en viss situation vid ett visst tillfälle och hade den genomförts vid ett annat tillfälle under andra omständigheter hade kanske resultatet blivit ett annat. Jag är medveten om detta och det är också något jag har haft i åtanke när jag använt mig av materialet.

Anledningen till att jag valt att komplettera med intervjuer är att jag tror att jag på så vis kan få en mer nyanserad bild av de respektive situationerna och att intervjuerna kan bidra med mer än vad som går att få fram genom litteraturstudien.

5.2.2 Parametrar

Parametrarna nedan motsvarar de innehållsliga kategorier och frågor jag har för avsikt att studera i litteraturstudien och i genomgången av intervju svaren. De är således uppsatsens frågeställningar nedbrutna i mer hanterbara frågor.

Undersökningspresentationen kommer att delas upp i två kapitel; undersökningen av den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn, respektive undersökningen av den kubanska bibliotekssektorn. På grund av denna tematiska uppdelning presenteras även parametrarna på liknande sätt.

- Situationen i dåvarande Tjeckoslovakien:

1. Tillgång till bibliotek: statliga/alternativa, bibliotekens förhållningssätt till staten, bibliotekens sätt att handskas med information.
 2. Tillgång till information: censur, alternativa informationskanaler till bibliotek.
 3. Bibliotekens koppling till det civila samhället, oppositionen, dissidenter.
 4. Bibliotekens roll i samhället och i den genomförda demokratiseringen.
- Situationen i dagens Kuba:
1. Tillgång till bibliotek: statliga/alternativa, bibliotekens förhållningssätt till staten, bibliotekens sätt att handskas med information.
 2. Tillgång till information: censur, alternativa informationskanaler till bibliotek.
 3. Bibliotekens koppling till det civila samhället, oppositionen, dissidenter.

Eftersom jag enligt metodvalet inte avser förutsäga något om framtiden kommer inte motsvarande parameter fyra att studeras gällande den kubanska situationen.

6 Tjeckoslovakien

Detta kapitel är det första av två undersökningskapitel. Det består av material hämtat från de källor som använts för litteraturstudien integrerat med vad som framkommit i intervjuerna. Eftersom uppsatsen bland annat syftar till att beskriva den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn under kommunisttiden är kapitlet till största delen fokuserat på det. Nämda del är ämnesmässigt uppdelad efter intervjufrågorna. Kapitlet inleds dock med en mer allmän beskrivning av Tjeckoslovakien under slutet av 1900-talet.

6.1 Historisk beskrivning och bakgrund till transitionen

Efter andra världskrigets slut inträdde det kalla kriget och en kommunistisk regim tog grepp om Tjeckoslovakien. I och med *Pragkuppen* som ägde rum i februari 1948 berättigades det kommunistiska maktövertagandet och Tjeckoslovakien blev därmed en sovjetisk lydstat.⁴⁷ Åren efter Pragkuppen var svåra. Politiskt oliktankande avrättades eller skickades till arbetsläger och rättsosäkerheten var stor. Kyrkan, forskningen och kulturlivet kontrollerades hårt och industrin och jordbruket drevs i statlig ägo. Tjeckoslovakien anslöts även till Warszawapakten⁴⁸. På 1960-talet mjukades dock kommunismen i Tjeckoslovakien upp och censuren lättade. Under våren och sommaren 1968 förändrades kommunismen i Tjeckoslovakien ytterligare. Censuren avskaffades helt, samhällskontrollen lättades och kulturlivet tog fart. Perioden kallas *Pragvåren*. Händelserna i Tjeckoslovakien betraktades dock som ett hot mot Warszawapakten från de övriga medlemsländerna som den 21 augusti 1968 invaderade Tjeckoslovakien. Ordningen från åren före 1968 återställdes, ett händelseflöde som kallas perioden av normalisering.⁴⁹

⁴⁷ Gerner, Kristian. ”Tjeckoslovakien”. Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

⁴⁸ En internationell försvarsallians baserad på *samarbete, vänskap och ömsesidigt bistånd* mellan länderna Albanien, Bulgarien, Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien, Sovjetunionen, Ungern och Östtyskland. Den undertecknades i Warszawa den 14 maj 1955 och varade till den första april 1991. (Lindahl, Rutger. ”Warszawapakten”. Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www]).

⁴⁹ Gerner, ”Tjeckoslovakien”. Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

Från mitten av 1988 och framåt började samhället sakta förändras, statens grepp släppte allt mer och det civila samhällets organisationer kunde börja agera i högre grad.⁵⁰ Efter en regimkritisk demonstration i Prag i november 1989 ingrep polisen och en student misshandlades. Detta agerande möttes av krav på demokrati från demonstranterna. Perioden som sedan följde inspirerades av händelserna i Ungern, Polen och Östtyskland och den kommunistiska regimen tvingades avgå. Perioden som följde, då Václav Havel utsågs till president, en ny regering bildades och det genomfördes allmänna val, kallas *sammetsrevolutionen*.⁵¹

6.1.1 Det tjeckoslovakiska civila samhället

Det *civila samhället* är ett begrepp som förknippas med förklaringar kring vad som bidrar till demokratisering. I Tjeckoslovakien kom begreppet det civila samhället att börja användas av undertecknarna till Charta 77. Även andra begrepp har använts. Innebörden är dock förhållandevis entydig, man åsyftar ett *alternativt* eller *andra* samhälle som existerar parallellt med det officiella och som befinner sig mellan familj och stat.⁵² De frågor som behandlades genom de civila aktiviteterna rörde bland annat mänskliga och medborgerliga fri- och rättigheter, oberoende organiserad undervisning, utgivning av samizdatlitteratur⁵³, stöd för fattiga, fria fackföreningar, religiös frihet och kvinnors rättigheter.⁵⁴

I Skilling och Wilson presenteras krav för vad som bör uppnås för att ett autentiskt civilt samhälle skall uppstå. För det första skall det samhälleliga självbestämmandet öka och grupper som verkar för detta skall få lagligt skydd att fritt bedriva verksamhet. För det andra skall staten i sig förändras för att undvika olagligt ingripande i det civila samhällets aktiviteter. Dessutom skall dessa garanteras sin existens genom lagstiftning. Staten skulle då bli föremål för demokratisk kontroll av samhället genom yttrandefrihet och rätten att sluta sig samman i NGO:s, något som möjliggörs genom oberoende politiska partier och fria val. Under hösten 1989 hade endast Polen (bland länderna under sovjetiskt inflytande) nått detta steg i processen mot ett mer demokratiskt samhälle. Ungern strävade i den riktningen, men i Tjeckoslovakien var de paral-

⁵⁰ Skilling, H. Gordon & Wilson, Paul (red.). *Civic freedom in Central Europe. Voices from Czechoslovakia*, 1991, s. 19.

⁵¹ Gerner, ”Tjeckoslovakien”. Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

⁵² Skilling & Wilson, 1991, s. ix.

⁵³ Se delkapitlet Samizdat nedan.

⁵⁴ Skilling & Wilson, 1991, s. 5 ff.

lilla institutionerna inte tillåtna tillräcklig frihet att kunna växa sig starka nog för att påverka stat och samhälle i större utsträckning.⁵⁵ I de länder där det civila samhällets organisationer och sammanslutningar idogt arbetade vidare kunde det med tiden leda till en gradvis nedbrytning av statsmakten, med demokrati som mål.

6.1.1.1 Charta 77

I januari 1977 undertecknades och publicerades ett manifest av 242 regimkritiker i Tjeckoslovakien – Charta 77. Det innehöll krav på respekt för de mänskliga och politiska rättigheterna. Undertecknarna av manifestet uppgick de efterföljande åren till 1 500 personer. De strävade efter att upprätthålla de mänskliga rättigheterna och utgav åtskilliga skrifter som kritiserade kränkningar av politiska, sociala, kulturella och religiösa rättigheter i Tjeckoslovakien.⁵⁶ De ansåg att yttrandefriheten endast existerade på pappret, att utbildningsmöjligheterna var begränsade, att medborgarna inte hade möjlighet att söka, ta emot eller sprida idéer och information utan begränsningar, samt att medborgarna var oskyddade mot falsk propaganda.⁵⁷

Charta 77 sågs på som en antisocialistisk sammansvärjning och förföljdes för sin verksamhet och gruppens ambitioner att fredligt föra dialog med regimen var förgäves.⁵⁸ Min informant Beata bekräftar att Charta 77 var det mest kända medborgarinitiativet i Tjeckoslovakien men att det var förenligt med risker att bifoga sitt namn till manifestet. Det kunde leda till avsked från arbetet eller fängelse, främst för den aktive men det var även riskfyllt för familjemedlemmar. På grund av detta var det endast ett fåtal personer som på egen risk deltog i sådana aktiviteter, och aldrig några statliga organisationer eller myndigheter, såsom till exempel bibliotek.⁵⁹

Den verksamhet Charta 77 bedrev ledde så småningom till att en bredare regimkritisk opposition växte fram i Tjeckoslovakien, något som också blev internationellt uppmärksammat i slutet på 1980-talet. Under protestdemonstrationen mot regimen, vilken den 17 november 1989 föll samman, innehade Charta 77-anhängarna nyckelroller. De var även betydande under den efterföljande perioden (sammetsrevolutionen) vid bildandet av nya partier och demokratiska institutioner.⁶⁰

⁵⁵ Skilling & Wilson, 1991, s. 17 f.

⁵⁶ Hejzlar, Zdenek. "Charta 77". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

⁵⁷ Gruntorád, Jiří. "Oberoende medborgarinitiativ i Tjeckoslovakien", 1990, s. 7.

⁵⁸ Hejzlar, "Charta 77". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

⁵⁹ Beata, intervju 2006-02-20.

⁶⁰ Hejzlar, "Charta 77". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

6.1.1.2 Samizdat

Samizdatfenomenet var betydande inom det civila samhället och det kan sättas i relation till alternativ verksamhet på Kuba, varför jag anser det viktigt att nämna i uppsatsen.

Under kommunisttiden var många författare förbjudna att publicera sina verk i Tjeckoslovakien på grund av att vad de skrev på något sätt kontrasterade med den rådande regimen, eller att de ansågs vara för kontroversiella. De fick då försöka bli publicerade utomlands eller illegal i Tjeckoslovakien. Det senare blev till en så pass etablerad rörelse att litteraturen ur denna företeelse fick sin egen beteckning; samizdat.⁶¹ Begreppet är hämtat från ryskans att publicera på egen hand. Det handlade främst om litteratur, men även om andra kulturella genrer som musik, konst och drama – som liksom litteraturen genomgick censur. Detta innebar en kanal där det var möjligt att uttrycka politiskt avvikande åsikter och genom sitt uttrycks sätt peka i riktningen mot ett mer fritt samhälle.⁶²

Publiceringen skedde genom att med hjälp av karbonpapper kopiera på oansenliga papper som var lätta att gömma. Dessa kopierade texter gick sedan från läsare till läsare, vilket bidrog till att en förhållandevis liten upplaga ändå kunde nå ut till många. Verksamheten var dock långt ifrån riskfri och den som blev påkommen med att publicera eller sprida samizdat riskerade fängelse. Därför kunde spridningen endast ske inom ett betrott nätverk av vänner och släktingar. I väst sågs verksamheten som en symbol för dissidenternas kamp för demokrati.⁶³

Enligt Beata vågade allt fler personer skriva av eller på annat sätt kopiera en text från samizdatlitteratur under de sista åren av kommunistregim i Tjeckoslovakien. En del förmådde till och med smuggla in böcker in i landet i samband med en utlandsresa. Sett till dessa faktorer fungerade kopiering av samizdatlitteraturen över förväntan för de aktiva. Hela böcker eller teaterpjäser skrevs av och eftersom flera personer i sin tur kopierade dessa kopior kunde en text sprida sig som en löpeld. Det fick dock ske i privat regi och utan att några främmande människor blev inblandade. Mer organiserad verksamhet var det troligt att polisen uppmärksammade och därför vågade man inte riskera det.⁶⁴

⁶¹ Olsson, 1991, s. 11.

⁶² Skilling, H. Gordon. *Samizdat and an independent society in central and eastern Europe*, 1989, s. 4 ff, s. 17.

⁶³ Komaromi, Ann. ”The material existence of Soviet samizdat”, 2004, s. 598 f.

⁶⁴ Beata, intervju 2006-02-20.

Agda beskriver att samizdatböckerna utgjordes av maskinskrivna kopior där varje exemplar var underskrivet av författaren. Detta medförde att kopiorna inte var en trycksak utan ett brev och alltså inte något som stred mot lagen.⁶⁵

6.1.1.3 Alternativa medborgarinitiativ

Liksom i andra stater i Östeuropa och Sovjetunionen var alternativa medborgarinitiativ betydande inom det civila samhället och en mängd grupper och organisationer bildades under 1970- och 1980-talen. Anledningarna till att medborgare tar initiativ till att organisera sig kan naturligtvis vara många, men ofta har det att göra med missnöje gällande de egna fri- och rättigheterna. Att gemensamt sträva efter medborgerligt engagemang och ansvar var drivkraften för bildandet av Charta 77, ett av de äldsta och största tjeckoslovakiska medborgarinitiativen. Jiří Gruntorád nämner många i sin artikel ”Oberoende medborgarinitiativ i Tjeckoslovakien” och för utförligare beskrivning hänvisar jag till den. Sammanfattningsvis kan nämnas att de representerar bred samhällslig spännvidd med allt från politiska organisationer, ungdomsrörelser till kultur- och musikförbund.⁶⁶

Enligt Beata bedrevs så kallade *lägenhetsaktiviteter* i Tjeckoslovakien. Exempel på det var professor Jan Patočkas lägenhetsuniversitet, Václav Havels lägenhetsteater och Jiří Gruntoráds alternativa bibliotek *Libri Prohibiti*⁶⁷. Alla liknande initiativ genomfördes i privat regi och ofta i hemlighet. Folk arresterades ofta på grund av deltagande i olika privata möten och hölls fängslade utan rättegång och kunde först efter en tid bli frisläppta. Även Agda beskriver medborgarinitiativen som återhållsamma och försiktiga till följd av risken för eventuella repressalier om någon ur säkerhetstjänsten lyckades infiltrera verksamheten.⁶⁸

Efter sammetsrevolutionen upphörde lägenhetsaktiviteterna eftersom deras uppgifter övergick till reguljära offentliga institutioner som skolor, teatrar, musikorkestrar med mera.⁶⁹

⁶⁵ Agda, intervju 2006-02-13.

⁶⁶ Gruntorád, Jiří. ”Oberoende medborgarinitiativ i Tjeckoslovakien”, 1990, passim; Skilling & Wilson, 1991, s. 19 f.

⁶⁷ Libri Prohibiti beskrivs mer under delkapitlet Alternativ biblioteksverksamhet.

⁶⁸ Agda, intervju 2006-02-13.

⁶⁹ Beata, intervju 2006-02-20.

6.2 Bibliotek i Tjeckoslovakien

6.2.1 Historik

Den tjeckoslovakiska folkbibliotekssektorn har en lång och rik tradition som gått hand i hand med landets kulturella utveckling i övrigt. Det första biblioteket kom till redan 1348 i och med grundandet av Karlsuniversitetet i Prag. Bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien hade varit på uppgång före andra världskrigets utbrott och i och med andra världskrigets slut, och det sovjetiska maktövertagandet, återupptogs utvecklandet av biblioteken. Bibliotekslagen från 1919 reviderades och folkbiblioteken kunde börja återuppbygga sina bestånd, både med tidigare beslagtagna och med ny litteratur. År 1959 reformerades bibliotekslagen och ett enhetligt system skapades för de tjeckoslovakiska biblioteken. Bibliotekslag nr. 53/1959 innebar en reglering av hela det centralt styrda bibliotekssystemet, ett system som utgjordes av tolv nätverk där de allmänna folkbiblioteken utgjorde ett av de tolv. Riktlinjer gällande finansiering, personalfrågor, lokaler och material introducerades också i lagen, liksom möjlighet till teknisk utveckling gällande arbetsverktyg och bevaringsfrågor.⁷⁰

Rebecca Rhodes har i masteruppsatsen *Libraries, librarianship and library education in the Czech Republic* (2002) från University of North Carolina, gjort en historisk beskrivning av de tjeckoslovakiska biblioteken, vilken refereras här. Andra världskriget och den tyska ockupationen påverkade folkbiblioteken, liksom alla övriga samhällsinstitutioner, i stor utsträckning. Antifascistiska och demokratiska böcker, och annat material som uppfattades provokativt och regimkritiskt, tvångsförflyttades från biblioteken. Bibliotekens bestånd tärdes svårt av detta och vissa bibliotek fick stora luckor i samlingarna och blev av med oersättliga titlar. Detta är något som resulterat i ett ännu pågående arbete för biblioteken att återställa samlingarna. Efter Tyskland kapitulerat och Tjeckoslovakien kom under sovjetiskt inflytande gjordes ännu en utrensning ur samlingarna, denna gång för att exkludera det nazivänliga materialet. Även om denna utrensning betraktades som ett uttryck för frihet och frigörelse från tyskt förtryck, innebar den en stor förlust av material med historisk betydelse.⁷¹ I övrigt knöt man, under kommunisttiden, an till bibliotekstraditionen så som den såg ut innan den tyska ockupationen, med undantag för de utrensningar som gjordes.

⁷⁰ *Libraries of the Czech Republic*, 1999, s. 13 f; Olsson, 1991, s. 5 f; Vášová, Lidmila. "Public libraries in the Czech Republic", 1995, s. 69.

⁷¹ Rhodes, 2002, s. 7 f.

6.2.2 Biblioteken under kommunistregimen

6.2.2.1 Organisation

Bibliotekssystemet under kommunistregimen styrdes centralt från kulturministeriet genom regionala direktiv som styrde verksamheten på de lokala biblioteken. Biblioteksföreståndarna tillsattes av kommunistpartiet och budgeten var på den nivån att biblioteken enbart hölls flytande. Få nyetableringar och nybyggen av biblioteksbyggnader gjordes. Bokdistributionen till både bibliotek och bokhandlare skedde centralt via distributören *Kniha*.⁷²

Hela den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn var hierarkiskt strukturerad. Inom folkbibliotekssektorn fanns centralbibliotek, länsbibliotek, distriktsbibliotek och lokalbibliotek. Till de senare räknades också skol-, sjukhus- och företagsbibliotek. Inköp och katalogisering sköttes från centralbiblioteken.⁷³ I Tjeckoslovakien fanns det 8 423 bibliotek varav 4 989 var folkbibliotek år 1989 och befolkningen var drygt 15 miljoner invånare. Det innebär att det gick drygt 3 000 personer per folkbibliotek.⁷⁴

6.2.2.2 Arbetsätt och personal

Bibliotekens arbetsätt förändrades relativt lite under kommunisternas styre. En nyhet var dock att det grundades företagsbibliotek på större fabriker. Det politiska klimatet skiftade under kommunisttiden. Under 1960-talet skedde en viss uppmjukning då demokratiska strömningar inträffade. Fakta som tidigare hållits dolda för allmänheten kom upp till ytan. Exempel på det var att biblioteken hade dubbla kortkataloger, det vill säga en *läsarkatalog* som bara innehöll en del av beståndet och en *tjänstekatalog* som innehöll allt. 1960-talets avslappnade stämning kulminerade i och med Pragvåren och ersattes sedan av ett hårt klimat under normaliseringsperioden på 1970-talet. Trots dessa politiska skiftningar i samhället ändrades biblioteksorganisationen och bibliotekens arbetsätt endast marginellt.⁷⁵

Under 1980-talet skedde dock små förändringar i framåtskridande riktning. Kontrollen lättade en aning och enligt Beata infann sig en känning av frisk luft, detta på grund av att järnridån började rämna. En del tjänstemän fick exempel-

⁷² Olsson, 1991, s. 11; Rhodes, 2002, s. 9.

⁷³ Beata, intervju 2006-02-20.

⁷⁴ Čtenář, 47 (1995) 4, s. 141–144.

⁷⁵ Agda, intervju 2006-02-13; Beata, intervju 2006-02-20.

vis en utlandsresa beviljad, ibland reste man till och med i tjänsten. På biblioteken visade sig dessa förändringar i att information om moderna biblioteksmetoder, till exempel användning av datorer, blev mer tillgänglig. Det var dock sällsynt att biblioteken kunde utnyttja dessa kunskaper i praktiken, allra minst folkbiblioteken. Vid enstaka tillfällen förekom föreläsningar eller läsardiskussioner på bibliotek. För att ordna sådana aktiviteter krävdes mod från de ansvariga bibliotekariernas sida. Mer genomgripande förändringar inom bibliotekssektorn ägde rum först i samband med sammetsrevolutionen, det vill säga från och med årsskiftet 1989/1990.⁷⁶

Kommunistpartiets inblandning var tydlig på arbetsplatser i Tjeckoslovakien. Bibliotekets chef var i de allra flesta fall partimedlem och i bibliotekets ledning fanns även en så kallad kaderreferent eller en representant från partiutskottet. Denna person hade ordet vid eventuella tvister eller problem och bestämde enväldigt över anställning av personal, befordringar, möjligheter att bevilja olika undantag, godkännande av tjänsteresor till utlandet med mera.⁷⁷ Till skillnad mot dagens situation blev bibliotekarier under kommunisttiden aldrig avskedade för att organisationen saknade pengar. Desto flera avskedanden genomfördes av politiska eller andra tvivelaktiga skäl.⁷⁸

Under kommunisttiden fanns dels högskoleutbildning i bibliotekskunskap, dels fackskola på gymnasienivå för blivande bibliotekarier. För ledande befattningar inom bibliotekssektorn krävdes högskoleutbildning och för övriga tjänster krävdes fackutbildning på gymnasiet. Utbildningsgraden på biblioteken var således förhållandevis hög. Undervisningens kvalitet på biblioteksskolorna var god, även om, menar Beata, för stor vikt lades vid sovjetiska och kommunistiska idéer och traditioner. Vid bibliotekshögskolan, i likhet med alla andra högskolor, var kurser i filosofi – som uteslutande handlade om marxism-leninism – obligatoriska.⁷⁹

Enligt Beata är det troligt att det på biblioteken, liksom på andra arbetsplatser, fanns partiskyddslingar, vars enda kvalifikation för arbetet var släkt- och vänskapsband högt upp i partihierarkin. Detta tyder på att partitillhörigheten hos bibliotekens personal ibland var viktigare än kunskaperna de besatt eller förmågan att uppfylla användarnas önsknings. På en del bibliotek använde man

⁷⁶ Beata, intervju 2006-02-20.

⁷⁷ Beata, intervju 2006-02-20.

⁷⁸ Beata, intervju 2006-02-20.

⁷⁹ Beata, intervju 2006-02-20

sig av enkäter och frågeformulär för att visa på användarnas delaktighet men det är oklart huruvida dessa gav utslag i biblioteksarbetet eller inte.⁸⁰

6.2.2.3 Resurser – bestånd och censur

Bibliotekens bestånd var under kommunistregimen strikt kontrollerade och det var svårt att återfinna materialet på grund av bristfälliga kataloger. En del av materialet som förvärvades under perioden förblev okatalogiserat till efter landet blev demokratiskt. Nationalbiblioteket i Prag hade under kommunisttiden en femtedel av beståndet packat i lådor som magasineras runt om i landet. Detta var orsaker som bidrog till befolkningens bristande förtroende för bibliotekssystemet och bibliotekens förmåga att förse dem med önskat material. Även privata samlingar med innehåll som stred mot regimens intressen eller vars innehåll ansågs vara känsligt, beslagtogs och placerades i nationalbibliotekets magasin. Många av dessa privatsamlingar skadades eller förstördes och det var inte alla som återfick sina samlingar efter kommunismens fall.⁸¹

Enligt Rhodes höll regimen biblioteken på sparlåga gällande ekonomi och resurser. Trots det sågs biblioteken som en viktig kanal i spridandet av propagandan av de ideologiska och socialistiska idéerna. Biblioteken kontrollerades med syftet att fungera som viktiga kuggar i utvecklandet av den socialistiska kulturen och i utbildandet av folket. Detta genomfördes bland annat med hjälp av spridning av dokument från kommunistpartiet och marxist-leninistisk litteratur. Genom regelbunden kontroll av biblioteken kunde regimen se till att de följde den tänkta inriktningen.⁸²

År 1948 publicerade den kommunistiska regimen listor över förbjudna böcker – *libri prohibiti*⁸³ – som ett led i regimens kulturpolicy. Det var dessa listor som låg till grund för gallringarna på biblioteken och de påverkade även bokhandlar, publicister och författare i högsta grad.⁸⁴

Efter 1970 märktes allt tydligare de brister inom bibliotekssektorn som kommuniststyret bidragit till. Den statliga kontrollen gjorde att beståndet var i lag med rådande ideologi och censuren bidrog också till att det skapades speciella boklager dit bara personer med särskilda tillstånd hade tillträde. Dessutom fanns tydliga restriktioner gällande import och innehav av utländsk litteratur vilket dramatiskt försvårade möjligheten att läsa sådan.⁸⁵

⁸⁰ Agda, intervju 2006-02-13; Beata, intervju 2006-02-20.

⁸¹ Rhodes, 2002, s. 10.

⁸² Rhodes, 2002, s. 11.

⁸³ Termen återfinns i uppsatsen även som namnet på ett alternativt bibliotek i Prag.

⁸⁴ Rhodes, 2002, s. 13.

⁸⁵ *Libraries of the Czech Republic*, 1999, s. 14.

Censur av viss litteratur gjorde att böcker flyttades till bibliotekens magasin och indexerades som fascistisk, imperialistisk eller samhällsomstörtande – något som kunde ske även om endast förordet var skrivet av en förbjuden författare.⁸⁶

Utgallringen och bannlysningen av böcker bidrog till stora luckor i de tjeckoslovakiska bibliotekens bestånd. Det tjeckoslovakiska parlamentsbiblioteket hade inga encyklopedier, referensböcker, ordböcker eller böcker som behandlade demokratier och demokratisering. När den nya demokratiska regimen skulle ta vid 1989 fanns knappa resurser att tillgå.⁸⁷

Enligt Beata led bibliotekssystemet av olika byråkratiska begränsningar och svårigheter, utom på en punkt – budgetfrågan. Budgeten hade man i regel inte så stora bekymmer med.⁸⁸ Detta påstående strider emot de uppgifter som i enlighet med Rhodes presenterats ovan, vilket tyder på att det råder delade meningar om hur det verkligen förhöll sig.

Biblioteksverksamheten hölls aktiv och det var ovanligt, som tidigare nämnts, att anställda blev avskedade på grund av bristande ekonomi. Inköp av tjeckoslovakiska, ryska och östeuropeiska böcker var aldrig något problem för biblioteken. Dessa böcker hade ju redan gått igenom censurapparaten före publicering. Samtidigt var central tilldelning av västerländsk valuta (för inköp av böcker från bland annat Västeuropa och USA) något som biblioteken inte alls hade inflytande över. Västerländsk valuta var något som inte fanns att tillgå på de flesta tjeckoslovakiska arbetsplatser. På så vis var det mer av en politisk fråga än en ekonomisk sådan: det var ytterligare ett sätt att censurera böcker. Privilegierade läsare (till exempel vetenskapsmän i Vetenskapsakademien eller partimedlemmar på höga poster) hade tillgång till västerländsk bok- och tidskriftsproduktion. Beata nämner ett exempel: Efter sammetsrevolutionen anordnades en utställning i ett litterärt arkiv där det bland utställningsobjekten fanns en konfidentiell förteckning över betrodda medlemmar i partiets centralkommitté som under kommunisttiden fick lov att prenumerera på *Playboy*.⁸⁹

Bokbeståndet berikades med åren genom nytgivna böcker som inte alltid följde partilinjen fullständigt eftersom förhandscensuren på förlagen blev mindre uppmärksam.⁹⁰

⁸⁶ Olsson, 1991, s. 11.

⁸⁷ Rhodes, 2002, s. 13.

⁸⁸ Beata, intervju 2006-02-20.

⁸⁹ Beata, intervju 2006-02-20.

⁹⁰ Beata, intervju 2006-02-20.

6.2.2.4 Bibliotekets roll i samhället

Eftersom bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien är en väl etablerad institution var man van att gå till biblioteket, och det var inte något som förändrades under kommunisttiden. Det fanns bibliotek i varje litet samhälle och ofta med ganska generösa öppettider. Agda beskriver att tillgängligheten till biblioteket som institution därmed var god – något som också får medhåll av de siffror på antal bibliotek som presenterats ovan. Från myndighetshåll sågs biblioteket också som en kanal för propaganda eftersom där fanns möjlighet att sprida böcker med politiskt innehåll. Bibliotekets hade således en dubbel roll. De styrande såg på biblioteket som en viktig plats för indoktrinering av folket och folket hoppades på saklig information, upplysning, avkoppling, nöje och så vidare.⁹¹

6.2.2.5 Andra informationskällor

Anledningen till att detta delkapitel finns med i presentationen är att biblioteken under kommunisttiden inte kunde erbjuda all information och jag anser därför att andra informationskällor har betydelse.

Tjeckoslovakiska tidningar fick endast ägas av politiska partier och organisationer med anknytning till kommunistpartiet. *Rudé právo* var kommunistpartiets officiella tidning och det var också den största och mest inflytelserika tidningen i Tjeckoslovakien.⁹²

Agda nämner också informationskällor som fanns som alternativ till biblioteken. I bokhandlarna var det fritt fram att köpa ur hela sortimentet, ett sortiment som dock endast bestod av tjeckoslovakisk, rysk och östeuropeisk litteratur genomgången censurapparaten, eftersom alla bokhandlar var i statlig ägo. Det fanns alltid en hunger efter böcker och tidningar och det var ofta kö utanför bokhandlarna på torsdagar när de fick in nytt material, detta på grund av att en del tidningar och böcker gavs ut i små upplagor.⁹³

I övrigt fanns radio och tv som var styrda och kontrollerade på samma sätt. De flesta hushåll hade en radioapparat och det fanns utländska radiokanaler från London, New York och München som sände på tjeckiska att lyssna på. Sändningarna stördes dock ofta så det var ibland svårt att lyssna.⁹⁴

⁹¹ Agda, intervju 2006-02-13.

⁹² ”Tjeckoslovakien” *Bra böckers lexikon*, band 23, 1986.

⁹³ Agda, intervju 2006-02-13.

⁹⁴ Agda, intervju 2006-02-13.

6.2.3 Situationen efter 1989

Hösten 1989 medförde omstörtande händelser för Tjeckoslovakien i övergången till ett mer demokratiskt samhälle och även bibliotekssektorn utvecklades i demokratisk riktning. Böcker som tidigare varit förbjudna kunde återinskaffas till biblioteken och allmänheten fick tillträde till alla kulturinstitutioner och olika tänkbara informationskanaler. Den tekniska utvecklingen kunde även ta fart på nytt. Utvecklingen av biblioteken som kulturinstitution kan ses som en indikator för den tjeckoslovakiska kultursektorn över lag, då just biblioteken spelar en betydande roll inom den.⁹⁵

Böckerna som tidigare indexerats och placerats i magasin plockades fram och blev återigen tillgängliga för användarna och man hade höga förväntningar på kulturen och dess personligheter inför framtiden.⁹⁶

Olsson redogör för fyra problemområden den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn tampades med åren efter 1989. Det första och största problemet var *decentraliseringen*. Den tidigare centralt styrda hierarkiska ordningen upplöstes och i stället blev kommunerna fullt ansvariga för sina bibliotek. Den decentraliserade finansieringen var speciellt problematisk för biblioteken och många hade en budget som inte sträckte sig längre fram i tiden än ett par månader. I små kommuner med små medel och litet intresse riskerade det lokala biblioteket att läggas ned, något som skulle missgynna användarna.

Det andra problemet rörde *lagen om den lilla privatiseringen*. I den stod att fastigheter som tidigare varit privatägda skulle kunna återgå till sina tidigare ägare. Det innebar att bibliotek inhysta i tidigare affärsbyggnader eller bostadshus riskerade att förlora lokalen.

Det tredje problemet berörde *bokutgivning och distribution av böcker*. Detta skedde som ovan nämnts genom centrala Kniha. Efter att marknaden släppts fri är författare, förläggare och översättare fria att arbeta. Den förbättringen har i sin tur bidragit till en del andra försämringar. Kvaliteten på utbudet av böcker, både innehållsligt och utförandemässigt, är varierade. Moms och tryckkostnader har ökat vilket leder till höga kostnader på böcker. Dessa faktorer innebär nya arbetsuppgifter för biblioteken genom att man måste göra kvalitetskontroller och dylikt som redan på tidigare instans utfördes under kommunisttiden.

Det fjärde problemet slutligen, rörde *minskad utlåning*. I takt med att landet öppnades mer och mer för omvärlden startades nya dagstidningar, tidskrif-

⁹⁵ *Libraries of the Czech Republic*, 1999, s. 15.

⁹⁶ Olsson, 1991, s. 11 f.

ter och tv-kanaler. Folket använde sig av dessa nya kanaler för att stilla informationsbehovet, vilket kan ses som en trolig anledning till att biblioteket blev lidande.⁹⁷

Olsson presenterar till sist *tvåårsprogrammet*, ett program som ledde folkbiblioteken i deras arbete tills dess att en ny bibliotekslag hade utarbetats. Programmet innehöll beskrivningar av de brister det totalitära systemet orsakade bibliotekssektorn och de förändringar som skett sedan övergången till demokrati ägde rum, samt vilken roll biblioteket spelar i landet. De framtidsutsikter som presenteras är att biblioteken blir allt friare efter att de sociala förhållandena förändrats. Kommunistpartiet kan inte längre påverka och biblioteken bör på sikt kunna fungera som en oberoende instans. Man skall sträva efter att allt mer tillgodose användarnas önskemål och behov vad gäller bokbestånd och aktiviteter.⁹⁸

Burgetová beskriver bibliotekssektorn i Tjeckien i slutet av 1990-talet som halvvägs genom övergången till demokrati. Situationen är stabiliserad, och det går att se både positiva och negativa effekter. Attityderna till bibliotekarier har förändrats till det bättre och bibliotekarier som yrkesgrupp har blivit bättre att stå på sig och att hävda sig i sin roll, något som gäller för bibliotekarier på alla typer av bibliotek.⁹⁹

Enligt Rhodes har de tjeckiska biblioteken på senare år anpassat sig väl till internationell biblioteks- och informationsverksamhet och de har även integrerat teknologi och standarder som för bara ett tiotal år sedan var helt okända för dem.¹⁰⁰

6.2.4 Alternativ biblioteksverksamhet

Det verkar inte ha funnits någon alternativ biblioteksverksamhet i Tjeckoslovakien under kommunisttiden, med undantag för Libri Prohibiti bedrivet av Jiří Gruntorád. Verksamheten var småskalig och utlån av böcker skedde endast inom den närmaste familje- eller vänkretsen, det vill säga bland människor som var villkorslöst betrodda.¹⁰¹ Målet med verksamheten var att samla och tillhandahålla exil- och samizdatlitteratur för att fylla ut de litterära tomrum som censuren bidragit till.¹⁰² Tanken var att ge en annan bild än den som gavs

⁹⁷ Olsson, 1991, s. 13–17.

⁹⁸ Olsson, 1991, s. 19 f.

⁹⁹ Burgetová, ”Czech libraries half way towards transformation”, 1998, s. 364.

¹⁰⁰ Rhodes, 2002, s. 44.

¹⁰¹ Agda, intervju 2006-02-13; Beata, intervju 2006-02-20.

¹⁰² Libri Prohibiti. Annual report 2005. [www].

officiellt. Efter sammetsrevolutionen skaffade sig biblioteket Libri Prohibiti lokaler i centrala Prag och verksamheten lever vidare tack vare många gynnare och sponsorer.¹⁰³

6.3 Sammanfattning

I kapitlet har det tjeckoslovakiska civila samhället med dess alternativa initiativ från medborgarnas sida beskrivits. Redogörelsen visar att det verkligen varken var riskfritt att engagera sig i någon form av sammanslutning där synen på samhället var en annan än den som regimen representerade, eller att genom samizdatkopiering dela med sig av censurerat material. Att medborgarna på något sätt ifrågasatte regimen och på det sätt landet styrdes var helt enkelt inte önskvärt.

Genomgången av materialet visar att den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn var djupt rotat i samhällslivet i övrigt och utvecklingen inom biblioteken följde den samhällsliga utveckling som landet i stort genomgick. Det är inget uppseendeväckande i det. Står biblioteken under statlig kontroll, som de gjorde i Tjeckoslovakien – och gör i många länder – påverkas biblioteket på de flesta sätt av rådande regims ståndpunkter. Censuren var ett av de största problemen för den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn. Eftersom Tjeckoslovakien under 1900-talet underordnats två utifrån starka krafter i och med den tyska ockupationen och Sovjetunionens maktövertagande, skedde utgallring av bibliotekens bestånd i omgångar med olika syften. Det resulterade i att biblioteken drabbades av svårfyllda hål där material av stort historiskt värde till viss del ännu saknas. En direkt konsekvens av censuren var också att det tjeckoslovakiska folket nekades tillgång till eller undanhölls från kännedom om litteratur och annat material som censurapparaten inte ansåg lämplig.

Efter kommunismens fall har bibliotekssektorn utvecklats i demokratisk riktning även om den inledningsvis drogs med en rad bekymmer, där decentraliseringen av styret var ett av de största.

¹⁰³ Beata, intervju 2006-02-20.

7 Kuba

Efter att ha beskrivit läget i Tjeckoslovakien under kommunisttiden och de tjeckoslovakiska biblioteken kommer jag nu gå vidare till att skildra situationen på Kuba. Eftersom uppsatsen bland annat syftar till att beskriva bibliotekssektorn på Kuba, är detta kapitlet till största delen fokuserat på det. Liksom kapitlet om Tjeckoslovakien består förevarande kapitel om Kuba och dess bibliotek av en litteraturstudie samt det material som intervjun inbringat. Även i detta kapitel är delkapiteln om bibliotekssektorn ämnesmässigt uppdelade efter intervjufrågorna.

7.1 Bakgrund till och redovisning av dagens situation

Den kubanska revolutionen med Fidel Castro vid makten har pågått sedan 1959. De första åren av var våldsamma och många av den tidigare diktatorn Batistas män avrättades. Castros idéer blev allt mer radikala, vilket rimmade illa med USA:s intressen, men även mer liberala revolutionsanhängare blev skeptiska och många kubaner lämnade landet. 1960 införde USA ett importstopp av kubanskt socker i ett försök att hindra den revolutionära utvecklingen, något som utvecklades till en konflikt som kulminerade i och med Kubakrisen 1962 då en total handelsblockad upprättades.¹⁰⁴

Castro och hans anhängare sympatiserade öppet med marxism-leninismen och ett kommunistparti med både gamla kommunister och nytillkomna Castro-anhängare bildades. År 1970 infördes planekonomi inspirerat av Sovjetunionen och Kuba blev en del av den socialistiska ekonomiska gemenskapen (SEV). Ekonomin stabiliserades men Kuba var beroende av bistånd från Sovjetunionen och inkomster från sockerexporten. Efter sovjetblockets fall, som medförde att

¹⁰⁴ Kubakrisen var en politisk kris mellan USA och Sovjetunionen som varade i 13 dagar efter att USA avslöjat att Kuba höll på att bygga avfyrningsramper för sovjetiskt kärnvapen. (Rojas, Mauricio & Horna, Hernán. "Kuba". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www]; *Länder i fickformat 604 Kuba*, 2005, s. 14 ff.)

det ekonomiska stödet till och handeln med Kuba upphörde, blev de ekonomiska förhållandena svåra på Kuba.¹⁰⁵

Tiden från sovjetblockets fall och framåt har kallats *den speciella perioden* på grund av de svåra ekonomiska förhållandena som det medförde för Kuba. Även om vissa konstitutionella förändringar diskuterats och genomförts kvarstår dock problemen och den speciella perioden har inte upphört än. På senare år har ekonomin förbättrats men USA:s handelsembargo utgör fortfarande ett hinder för ekonomiska och politiska förändringar.¹⁰⁶

7.1.2 Det kubanska civila samhället

Juan J. López talar om det civila samhället på Kuba och beskriver det som grupper/organisationer som uppstått och bibehållits oberoende från staten. Det civila samhället gjorde under mitten på 1990-talet en upphämtning som förklaras av en förändring av Castros regim, i form av en uppluckring av regimens struktur och kontroll. En sådan förändring har möjliggjort att nätverk skapats och att grupperna kunnat utbyta idéer och information. Just dessa faktorer – nätverk och idéutbyten – sägs vara en del i den östeuropeiska transitionen. Hur pass betydelsefulla de alternativa grupperna är inom det civila samhället kan diskuteras i termer av antal grupper, storlek det vill säga antal medlemmar i de respektive grupperna och vilka resurser de har att tillgå.¹⁰⁷

För att en transition skall kunna äga rum på Kuba krävs, enligt López, att två nödvändiga krav uppfylls: För det första att tron på att en förändring är möjlig att genomföra sprids bland befolkningen, och för det andra att alternativa informationskällor i större utsträckning regelbundet kan nå ut till en majoritet av befolkningen.¹⁰⁸ Det kubanska civila samhället har enligt López potential nog för att skapa en massprotest som är tillräckligt omfattande för att resultera i en transition. Han drar paralleller till situationen i Östeuropa på 1980-talet och han menar att det civila samhället på Kuba liknar det som var i Tjeckoslovakien. Vid 1990-talets slut var antalet aktiva personer och antalet grupper och organisationer inom det kubanska civila samhället ungefär i nivå med Tjeckoslovakien sommaren 1989. Gällande resurser och deltagande från befolkningen var det kubanska civila samhället dock svagare än vad fallet var i Tjeckoslovakien.¹⁰⁹

¹⁰⁵ *Länder i fickformat 604 Kuba*, 2005, s. 16 f.

¹⁰⁶ Rojas & Horna, "Kuba". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. [www].

¹⁰⁷ López, 2002, s. 30.

¹⁰⁸ López, 2002, s. xxxv.

¹⁰⁹ López, 2002, s. 30 f.

Det var först runt år 1988 som alternativa initiativ inom det tjeckoslovakiska civila samhället började bli allt fler. Sommaren 1989 bestod kärnan av tjeckoslovakiska dissidenter av omkring 60 personer med runt 500 anhängare därtill och antalet oppositionsgrupper var uppe i 40. Ingen av dessa kunde dock beskrivas som officiellt organiserad. Enligt López fanns det år 2002 omkring 150 grupper inom det kubanska civila samhället, där de alternativa biblioteken räknas som en av dessa. Trots att oppositionella på Kuba får kämpa hårt för att kunna verka, och trots att en del grupperingar upplöses bildas det ständigt nya. Det handlar om en uppsjö av olika grupperingar, allt från människorättskämpar till alternativa journalister, miljöorganisationer och lantbrukarkooperativ. Det kubanska civila samhällets grupperingar är lika varierande som motsvarande var i Tjeckoslovakien i slutet på 1980-talet. Antalet aktiva dissidenter på Kuba är svårt att fastställa men enligt López finns källor som talar om flera tusen personer.¹¹⁰

7.1.1 Varelaprojektet

År 2002 organiserade oppositionsmännen Oswaldo Paya och Regis Iglesias en namninsamling och den 10 maj samma år lämnades en lista med 11 020 underskrifter in till regeringen. Listan innehöll förslag till nationalförsamlingen angående folkomröstning om fem politiska reformer. Dessa var: benådning för de politiska fångarna, garantier för mänskliga rättigheter i lagstiftningen, rättigheter för kubaner att bilda företag, ändringar i lagen som möjliggör demokratiska val samt genomförande av val enligt den nya lagen. Namninsamlingen grundades på att det i konstitutionen stod att då minst 10 000 kubaner kräver en lagändring, måste nationalförsamlingen behandla frågan.¹¹¹

Projektet fick internationell uppmärksamhet när Jimmy Carter, f.d. president i USA, besökte Kuba och i kubansk tv lovordade initiativet. Från Castroregimens sida besvarades projektet med en folkomröstning år 2002 i vilken 8,2 miljoner kubaner röstade för att den kubanska socialistiska konstitutionen var orubblig.¹¹²

I mars 2003 gjorde Castroregimen ett tillslag mot oppositionen och inom loppet av tre dagar tillfångatogs 90 dissidenter varav 75 sedan dömdes till långa fängelsestraff för förräderi och omstörtande verksamhet. 55 av dem hade varit undertecknare av och aktiva inom Varelaprojektet. I övrigt var de

¹¹⁰ López, 2002, s. 32 f.

¹¹¹ Ehrenberg, Henrik G. *Kuba inifrån*, 2005, s. 134 f.

¹¹² *Länder i fickformat 604 Kuba*, 2005, s. 20 f.

fängslade människorättskämpar, oppositionspolitiker, journalister och föreståndare till alternativa bibliotek. Efter massarresteringarna förde de som inte fängslats Varelaprojektet vidare och i oktober 2003 lämnades en ny namnlista in, denna gång med 14 348 underskrifter.¹¹³

Mot slutet av 2004 mildrades Castroregimens hållning gentemot oppositionen och 14 av de 75 personer som fängslats 2003 släpptes. Detta kom till stånd efter ett möte mellan Kubas utrikesminister och Spaniens ambassadör.¹¹⁴ Under våren 2005 började säkerhetstjänsten söka upp de personer som skrivit under Varelaprojektet. De hotades bland annat med att de skulle förlora sina arbeten, att inte få utresetillstånd och att familjemedlemmar inte fick fortsätta studera vid universitetet, om de inte undertecknade ett dokument där de tog tillbaka Varelaprojektsunderskriften. Det är enligt Ehrenberg samma typer av hot och trakasserier som alltid använts mot oliktankande.¹¹⁵

7.2 Bibliotek på Kuba

7.2.1 Historik

I artikeln ”Libraries and library science in Cuba” publicerad i *IFLA Journal* beskriver kubanen och biblioteks- och informationsvetenskapsprofessorn Emilio Setián Quesada den historiska utvecklingen av det kubanska bibliotekssystemet. Det första biblioteket grundades på Kuba år 1793. Sedan dess har antalet sakta ökat och i slutet av 1800-talet var antalet bibliotek 30. Nationalbiblioteket *José Martí* i Havanna grundades den 18 oktober 1901. Fram till mitten på 1900-talet var underhållet av nationalbiblioteket bristfälligt och samlingarna växte inte. Personalen var dåligt utbildad och dåligt insatt i verksamheten, även om det fanns professionella eldsjälar som verkade för att utveckla verksamheten och erbjuda bibliotekets tjänster till folket.¹¹⁶

Den kubanska folkbibliotekssektorn växte under 1800-talet och början av 1900-talet, ofta med hjälp av privata finansiärer. Kring mitten av 1900-talet började allt fler bibliotek styras i statlig regi. Biblioteksbyggnader, material och samlingar var i dåligt skick och organisationen hölls i många fall uppe av angelägen personal och inte av biblioteksanpassat material eller hjälpmedel. År

¹¹³ Ehrenberg, 2005, s. 42–46.

¹¹⁴ *Länder i fickformat 604 Kuba*, 2005, s. 20 f.

¹¹⁵ Ehrenberg, 2005, s. 47.

¹¹⁶ Setián Quesada, Emilio. ”Libraries and library science in Cuba”, 1994, s. 109 f.

1952 var antalet bibliotek på Kuba omkring 500 varav 100 av dem folkbibliotek. Skolbibliotekssituationen var undermålig före revolutionen, det var bara privatskolor och ett fåtal officiella skolor som hade tillgång till eget bibliotek.¹¹⁷

Den första bibliotekarieutbildningen kom till 1936 efter att man på biblioteken börjat inse behovet av professionalisering. På universitetet i Havanna startade en utbildning för bibliotekarier först 14 år senare. 1948 bildades den första sammanslutningen för kubanska bibliotekarier som senare efterträddes av ett antal olika sammanslutningar. Dessa upphörde under revolutionens första år men tilläts återuppstå efter 1975 då Kuba var inne i en fas av institutionalisering. Nationalbiblioteket intog då en roll som det ledande biblioteket i landet och nätverk mellan olika typer av bibliotek bildades.

På 1960-talet gjordes utrensningar ur bibliotekens bestånd. Det som gallrades var material kritiskt till socialism och kommunism, eller som representerade en bild av Kuba som avvek från Castrorevolutionens syn. Universitetsbibliotek fick en gång i månaden påhälsning av en representant från kommunistpartiet som delgav en lista på böcker som skulle gallras ur sortimentet. Till skillnad från motsvarande utrensning i Sovjetunionen – där materialet till största delen samlades i magasin med restriktivt tillträdestillåtande – brändes de kubanska böckerna om de inte gick till pappersåtervinning.¹¹⁸

7.2.2 Det statliga bibliotekssystemet

1980-talet var gynnsamt för de kubanska biblioteken och fram till 1991 bidrog pengar från Sovjetunionen till att nya statliga bibliotek öppnades på Kuba och att befintliga renoverades. Detta var något som fick ett abrupt slut när Sovjetunionen kollapsade. FAIFE sammanfattar i en rapport från 2001 det kubanska bibliotekssystemet som välorganiserat. På Kuba fanns 391 folkbibliotek år 2001.¹¹⁹ Det innebär drygt 28 000 personer per bibliotek då befolkningen är ca. 11 miljoner invånare.

7.2.2.1 Organisation

Det kubanska bibliotekssystemet är hierarkiskt uppdelat med nationalbiblioteket José Martí på toppen. Biblioteket är en institution inom

¹¹⁷ Setien Quesada, 1994, s. 110 f.

¹¹⁸ Gainza Solenzal, Alexis. *Mina böckers Kuba*, 2002, s. 3 f.

¹¹⁹ Seidelin, Susanne. *Libraries in Cuba. An IFLA/FAIFE report on free access to information in Cuba*, 2001, s. 5.

kulturministeriet varifrån direktiv ges. Dess funktion är att verka som både nationalbibliotek och huvudbibliotek inom den kubanska bibliotekssektorn. Biblioteket har en egen budget och makt att bestämma i alla frågor som rör bibliotek. Samlingarna består av äldre material från tiden innan revolutionen, privata samlingar och nytt material. Biblioteket har utbytessamarbete med utländska bibliotek och organisationer, inklusive *Library of Congress*. Under nationalbiblioteket i hierarkin följer *universitetsbibliotek*, *provinsbibliotek* i alla 14 provinser, *länsbibliotek* med filialer, *folkbibliotek* i alla 169 kommuner vilka är lokalt finansierade, *specialbibliotek* och slutligen *skolbibliotek*.¹²⁰

Nationalbiblioteket samarbetar med provinsbiblioteken, länsbiblioteken med folkbiblioteken och en del folkbibliotek har utbyte med andra folkbibliotek och med länsbiblioteken och deras filialer. Varje år möter ansvariga i provinsernas kulturavdelningar kulturministern i diskussioner kring bibliotekens varande och utveckling.¹²¹

7.2.2.2 *Arbetsätt och personal*

Vad gäller utbildning av bibliotekspersonal finns sådan på olika nivåer på Kuba. Universitetet i Havanna erbjuder en femårig utbildning i biblioteks- och informationskunskap, något som krävs för högre poster i arbetslivet. Förutom denna utbildning finns även ett två och ett halvt års långt utbildningsprogram för biblioteksassistenter och en utbildning för skolbibliotekarier med utbildningsministeriet som huvudman.¹²² Under 1960-talet och läs- och skrivreformen som då genomfördes utbildades personal för det ändamålet och man strävade även efter att integrera de respektive biblioteks- och skolverksamheterna.¹²³ Min informant Alexis är kritisk till dess effekter och menar att det kubanska utbildningssystemet och den genomförda läsreformen inte varit så verkningsfull som det genom åren framhållits av regimen.¹²⁴

Enligt Alexis talas det om att det finns omkring 13 000 bibliotekarier på Kuba och deras uppdrag är främst att tjäna den kubanska revolutionen – något som resulterar i att användarnas önskemål kommer i andra hand. Alexis menar vidare att många av de kubanska bibliotekarierna inte förstår att de är en del av ett maskineri som skapat censuren redan på förhand. De bibliotekarier som är medvetna om situationen sitter i samma sits som medvetna privatpersoner

¹²⁰ Seidelin, 2001, s. 6.

¹²¹ Seidelin, 2001, s. 5.

¹²² Seidelin, 2001, s. 6.

¹²³ Setién, 1994, s. 112 f; Pateman, 2001, s. 190.

¹²⁴ Alexis, intervju 2006-04-27.

bland kubanerna, det vill säga att om man på något sätt kritiserar den kubanska revolutionen kan det innebära stora personliga risker. Det skulle även innebära ett starkt ställningstagande för bibliotekarierna att tillåta och tillhandahålla en bok på biblioteket som kritiserar den kubanska revolutionen.¹²⁵

7.2.2.3 Resurser – bestånd och censur

Många av de kubanska biblioteken tampas med en rad problem. Det största problemet är ekonomin som i förlängningen bidrar till brister i beståndet. Böckerna är gamla och i många bibliotek finns inte resurser nog till nyförvärv och därför finns väldigt få böcker som köpts in på senare tid. Detta hänger också samman med de indragna ekonomiska bistånden från Sovjetunionen efter kollapsen 1991.¹²⁶

Alexis har svårt att uttala sig om det ekonomiska läget för de statliga biblioteken och han känner heller inte till hur mycket resurser biblioteken får i dag jämfört med när Kuba fick ekonomiskt stöd från Sovjetunionen. Eftersom det ekonomiska tillståndet på Kuba i allmänhet är dåligt och eftersom det har blivit sämre de senaste åren menar Alexis att det är rimligt att anta att det är något som även drabbat biblioteken.¹²⁷

Den skrala ekonomin yttrar sig på flera sätt, och olika resurser på många bibliotek lider stora brister. Exempelvis återfinns Internetuppkopplade datorer för allmänheten endast på ett fåtal bibliotek. Det tropiska klimatet med den höga luftfuktigheten gör att böckerna far illa, speciellt då det ofta saknas luftkonditionering. Något som däremot lyfts fram som positivt av Seidelin är tillgången på material för synhandikappade och det faktum att nationalbiblioteket i Havanna har ett helt rum vikt för ändamålet.¹²⁸

Kubas konstitution garanterar medborgarna yttrande- och pressfrihet så länge dessa friheter praktiseras inom den socialistiska ramen. Friheterna får därmed inte användas emot den socialistiska staten och dess mål. Dessa frihetsbegränsningar leder till att uttryckande eller spridande av åsikter som skiljer sig från regeringens, klassas som regimkritisk verksamhet och således är censuren ett faktum.¹²⁹ Enligt konstitutionen får inte konstnärligt skapande bestrida den. Av den anledningen kontrolleras all utgivning av böcker av det

¹²⁵ Alexis, intervju 2006-04-27.

¹²⁶ Seidelin, 2001, s. 8.

¹²⁷ Alexis, intervju 2006-04-27.

¹²⁸ Seidelin, 2001, s. 8.

¹²⁹ Norman, Kajsa. (1) ”Arresteringsvåg drabbar Kubas fria biblioteks rörelse”, 2003, s. 9.

statliga *Instituto del libro*, som sedan distribuerar böckerna till biblioteken och säljer dem till bokhandlarna.¹³⁰

Alexis menar att eftersom att makthavarna *inte* upplyser om eller att biblioteken *inte* köper böcker som speglar ett alternativ till den rådande regimen, och att heller inte tillåta andra göra det, är censuren på Kuba ett faktum. Av den anledningen finns det inte några icke statliga bokhandlare på Kuba. Att gemene man inte känner till litteratur som presenterar ett alternativ eller problematiserar samhället beror på att censuren är inneboende i systemet. Dissidenter och intellektuella personer känner troligen till alternativ men inte allmänheten. På biblioteken resulterar det i att majoriteten av användarna inte efterfrågar eller beställer den typen av material eftersom det inte finns presenterat i bibliotekskatalogen. Det man inte känner till frågar man inte efter.¹³¹

På en del av de kubanska biblioteken har användarna begränsad tillgång till beståndet eftersom det är förvarat i hyllor endast åtkomliga för personalen. För att få låna fram en bok måste då användaren fylla i ett formulär, lämna det till bibliotekarien och sedan vänta på att hon eller han kommer tillbaka med boken.¹³² Detta förfarande i sig är inget ovanligt, tvärt om är det en procedur som är vanligt förekommande på bibliotek, dock oftast som komplement till öppna hyllor.

Det är svårt att skaffa sig en uppfattning om hur hård censuren på Kuba egentligen är. Personer eller organisationer som tar upp frågan presenterar inte sällan helt olika scenarier.¹³³ Jag har fått intryck av att det ibland är godtyckligt vad som censureras eller inte. I Seidelins rapport finns en lista över böcker som de som ställer sig kritiska till de statliga biblioteken ofta lyfter fram som exempel på böcker som inte finns tillgängliga på Kuba. Författare som nämns är bland andra George Orwell, Rinaldo Areñas och Mario Vargas Llosa. IFLA kontrollerade saken och fann att en del av dessa författares böcker gick att få tag i på en del bibliotek men långt ifrån på alla. Där de fanns var det dock enbart för läsesalslån. Att så är fallet kan bero på flera olika saker. Det är möjligt att böckerna finns tillgängliga för vissa personer men inte för andra – ett agerande från bibliotekens sida som är möjligt genom sluten förvaring dit tillträde endast kan ske med speciell tillåtelse.¹³⁴

¹³⁰ Länder i fickformat 604 Kuba, 2005, s. 7 f.

¹³¹ Alexis, intervju 2006-04-27.

¹³² Seidelin, 2001, s. 8.

¹³³ Se delkapitlet Anhängare och motståndare nedan.

¹³⁴ Seidelin, 2001, s. 4.

Ramón Humberto Colás Castillo skriver i artikeln ”El infiernillo de Castro” (2006) att nationalbiblioteket José Martí har två våningsplan i biblioteksbyggnaden avsatta för förbjudna böcker dit inte ens bibliotekets personal har tillträde. De enda som kommer åt detta material är bibliotekschefen och den politiska polisen vars uppgift är att bevaka och kontrollera samlingen.¹³⁵ Detta är ett tydligt exempel på censuren på Kuba och att bibliotekarierna har liten chans att påverka arbetet, åtminstone med avseende på beståndet.

En intressant iakttagelse utifrån John Patemans ovan nämnda artikel är att författaren endast vid ett tillfälle kommenterar bibliotekens bestånd och då nämns att många kubanska bibliotek har material för personer med synhandikapp – något som naturligtvis är mycket positivt. Den eftersläpande digitala utvecklingen och den ojämna tillgången till Internetuppkopplade datorer förklaras som ett resultat av den amerikanska blockaden. Inte vid något tillfälle i artikeln nämns statlig kontroll eller censur.

7.2.2.4 Bibliotekets roll i samhället

John Pateman, grundare av *CLSG*¹³⁶ och positivt inställd till den nuvarande regimen, lyfter i artikeln *The development of public libraries in Cuba since 1959* (2001) fram den läs- och skrivreform som genomfördes på 1960-talet, som en av anledningarna till att de kubanska biblioteken är viktiga i samhället. Innan reformen var en stor del av befolkningen analfabeter, men i och med tillgången på bibliotek, menar Pateman, har läs- och skrivkunnigheten bland folket kunnat upprätthållas. Detta har kunnat fortgå trots att blockaden från amerikansk sida försvarat in- och utflödet av böcker, mat, medicin och information.¹³⁷

De kubanska folkbiblioteken erbjuder, enligt Setién, alla de aktiviteter och verksamheter som IFLA kräver. Detta inkluderar skolbiblioteksverksamhet. Skolbiblioteken ingår i nätverk där folkbiblioteken fungerar som komplement till skolverksamheten. Folkbiblioteken används i mycket stor utsträckning av skolelever på flera nivåer, men kanske främst av universitetsstudenter. Nämnda nätverk av skolbibliotek kom till på 1960-talet i samband med den läs- och skrivkunnighetskampanj som då fördes. Skol- och folkbiblioteken har haft en viktig roll för folkets läskunnighet sedan dess.¹³⁸ Biblioteken är inte

¹³⁵ Humberto Colás Castillo, Ramón. ”El infiernillo de Castro”, 2006, s. 104. [www].

¹³⁶ Se delkapitlet Anhängare till de statliga biblioteken nedan.

¹³⁷ Pateman, John. ”The development of public libraries in Cuba since 1959”, 2001, passim.

¹³⁸ Setién, 1994, s. 112 f.

förbehållna städer och större orter utan finns även i förorter och ute på landsbygden och de beskrivs av Pateman som verkliga samhällscenter.¹³⁹

Alexis beskriver de statliga biblioteken som institutioner som inte provocerar eller ifrågasätter. Av den anledningen används de av personer som läser böcker som inte provocerar eller uppmanar. Dessa personer är, enligt Alexis, mindre kritiska till omvärlden och materialet som finns tillgängligt på de statliga biblioteken väcker inte samma frågor som mer kritiskt och granskande material gör.¹⁴⁰

Även här, likt i andra delar av undersökningen, finns vissa nyansskillnader i de olika källornas syn på situationen. Alexis beskrivning av de kubanska statliga biblioteken är tydligt mindre positiv. Detta kan förklaras av hans ifrågasättande inställning till den nuvarande kubanska regimen i sin helhet.

7.2.2.5 Andra informationskällor

Liksom motsvarande delkapitel under Tjeckoslovakien anser jag att det är nödvändigt att se till de informationskällor och kanaler som finns till biblioteken, på grund av att tillgång till information är något som är värdefullt för den demokratiska medborgaren.

År 1990 bestämdes att den enda existerande kubanska dagstidningen skulle vara *Granma*. Den är kommunistpartiets officiella kanal ut till folket och den rapporterar om politiska möten och ceremonier, men undviker negativ rapportering som trafikolyckor och brott. Numer utkommer den sex dagar i veckan. Varje provins har också sin egen tidning som i praktiken är mindre kopior av *Granma*. Utöver *Granma* finns kommunistiska ungdomsförbundets tidskrift *Juventud Rebelde* och den statligt kontrollerade fackföreningstidningen *Trabajadores*. På grund av pappersbrist kommer de numer endast ut en gång i veckan. I december 2004 tilläts *Consenso*, en alternativ tidskrift att publiceras. Inofficiella kubanska nyhetsbyråer drivna av alternativa journalister på Kuba kan, med hjälp av vänner i exil, få sina texter publicerade på Internet. Deltagande i inofficiell medieverksamhet är långt ifrån riskfritt och repressalier är vanligt förekommande. Radio och tv administreras av det statliga Instituto Cubano de Radio y Television. I augusti 1995 beslutades att kubaner inte är tillåtna att titta på utländska tv-kanaler. Dessa

¹³⁹ Pateman, 2001, s. 194.

¹⁴⁰ Alexis, intervju 2006-04-27.

finns dock tillgängliga på Kuba, men då endast på anläggningar för utländska turister.¹⁴¹

Således kan man konstatera att tillgången till informationskällor är mycket begränsad, alltså även de som är statligt kontrollerade. De alternativa journalisternas elektroniskt publicerade verk är på grund av den tidigare nämnda bristen på Internetuppkopplade datorer endast tillgänglig för en del av den kubanska befolkningen.

7.2.3 Kubas alternativa bibliotek

Den alternativa biblioteksrörelsen kom till efter bokmässan i Havanna 1998 där Fidel Castro fastslog att: ”In Cuba there are no prohibited books, only those we do not have money to buy.”¹⁴² Detta uttalande fick kubanerna att inse att de själva kunde hjälpa sina landsmän att få tillgång till böcker som inte gick att låna på de statliga biblioteken. Detta kunde göras genom att låna ut böcker från sina egna tidigare undangömda bokhyllor. Det första alternativa biblioteket öppnades i mars 1998 och tre år senare var antalet uppe i 82.¹⁴³ Hösten 2005 var antalet alternativa bibliotek 71. Biblioteken är små, en del har inte mer än ett par hundra böcker och de drivs i föreståndarnas egna hem. Många av dem har verksamheter utöver utlåning av böcker, som till exempel filmvisning, diskussionskvällar kring diverse aktuella ämnen och barnaktiviteter.¹⁴⁴

Bestånden är liksom på de statliga biblioteken i varierande skick, men eftersom de alternativa biblioteken får donationer från utlandet består deras samlingar av en större andel nya böcker än vad de statliga biblioteken gör. Föreståndarna har inga ekonomiska möjligheter att själva köpa böcker och därför är de helt beroende av just donationer från utlandet. Beståndet representeras av fackböcker inom de flesta ämnesområden (bland annat ekonomi, historia, politik) samt skönlitteratur. Böcker på spanska är i majoritet även om böcker på exempelvis engelska förekommer.¹⁴⁵

På grund av olika omständigheter är antalet bibliotek mindre i dag än för ett par år sedan. Föreståndarna lever under svåra förhållanden eftersom deras verksamhet – som går ut på att bistå det kubanska folket med böcker som de annars inte kan få tag i på grund av censuren, samt att i ett större perspektiv

¹⁴¹ Norman, Kajsa. (2) *Mot kärleken har Fidel inte en chans*, 2003, s. 41f; Länder i fickformat 604 Kuba, 2005, s. 8f; Alexis, intervju 2006-04-27.

¹⁴² Citerat efter Hamilton, 2001, s. 13.

¹⁴³ Hamilton 2001, s. 13.

¹⁴⁴ Annemark, Eva-Karin, Jonsson, Michael & Winterstam, Henrik. *Rapport från biblioteksdelegationen till Kuba 2005-10-03 till 2005-10-14*. 2005-11-09, passim.

¹⁴⁵ Seidelin, 2001, s. 10.

kämpa för ett fritt och demokratiskt Kuba – utsätts för trakasserier. Många av föreståndarna till biblioteken arbetar även som alternativa journalister och gör de inte själva det har de många gånger kontakt med alternativa journalister. Flera av biblioteken fungerar som mötesplatser för oppositionella och dissidenter. Detta trots att de flesta biblioteksägare och dissidenter lever under ständiga hot från myndigheterna.¹⁴⁶

Bland dem som arresterades i mars 2003, som nämnts ovan, var ett flertal föreståndare till alternativa bibliotek och 13 av dem sitter fortfarande fängslade i dag. År 1999 infördes lag 88 på Kuba som säger att det är brottsligt att äga, trycka eller distribuera material framställt av USA:s regering eller annan utländsk grupp/organisation. Denna lag blev avgörande för de alternativa biblioteksföreståndare som dömdes år 2003.¹⁴⁷

De alternativa bibliotekens verksamhet upplevs i många ögon som kontroversiell. Föreståndarna själva känner dock stor solidaritet bland folket. Det är många som inte öppet vågar visa sitt missnöje med regimen men som sympatiserar i det tysta. Det kan exempelvis ske genom att böckerna som lånas på de alternativa biblioteken i många fall lånas vidare till ett flertal personer.¹⁴⁸

I Normans artikel presenteras ett uttalande från en föreståndare till ett alternativt bibliotek som är talande för hur föreståndarna ser på verksamheten och dess betydelse. Han menar att:

Genom att dela med oss av o censurerad information bidrar vi till att demokrati rörelsen växer. Skulle censuren försvinna på Kuba skulle vi ha demokrati inom fem månader. Det är censuren som håller regeringen kvar vid makten.¹⁴⁹

Min informant Alexis anser att den roll som de alternativa biblioteken spelar eller skulle kunna spela inte skall överskattas. De är ofta isolerade och många är för rädda för att gå dit. Deras kanske viktigaste funktion är att de ifrågasätter informationsfriheten på Kuba. De har bidragit till att det skapats en debatt, både internationellt och till viss del även nationellt, kring vad för sorts informationsfrihet man har på Kuba i dag. Alexis menar vidare att det är bra att de alternativa biblioteken lånar ut böcker vilket bidrar till att kubanerna kan utbilda sig och informera sig om situationen i andra länder. Meningen, enligt Alexis, med de alternativa biblioteken är att skapa ett rum där man kan

¹⁴⁶ Annemark, Jonsson & Winterstam, 2005, passim.

¹⁴⁷ Norman (1), 2003, s. 9; Alexis, intervju 2006-04-27.

¹⁴⁸ Annemark, Jonsson & Winterstam, 2005, passim.

¹⁴⁹ Norman (1), 2003, s. 10.

diskutera, något som inte är möjligt i de offentliga rum som kontrolleras av staten. Problemet är också att stora delar av folket inte ens känner till att ifrågasättande litteratur finns om de aldrig sett någon.¹⁵⁰

7.2.3.1 Anhängare och motståndare

Det finns ett antal internationella grupper och organisationer som stöder de alternativa biblioteken. Några av dem kommer att nämnas nedan, i övrigt hänvisas till Stuart Hamiltons text.¹⁵¹

The Friends of Cuban Libraries (FCL) grundades i juni 1999 och anger själva att de är en oberoende organisation utan vinst- och partipolitiska intressen. Huvudman inom FCL är Robert Kent, bibliotekarie från New York med stort intresse för Kuba.¹⁵²

Många av det stora antalet exilkubaner, främst i USA och med bas i Miami, och de kanaler de verkar genom är anhängare till den alternativa biblioteksrörelsen. *Radio Martí* är en av dessa kanaler. Det är en radiostation som grundades 1985 av Miamikubaner med hjälp av den amerikanska staten som en motvikt till den statligt ägda och kontrollerade radion på Kuba. *Cubanet* är en Floridabaserad webbplats och organisation, utan partipolitiska intressen eller vinstintressen, som får skattelättnader för att kunna bedriva sin verksamhet.¹⁵³

I övrigt är situationen för de alternativa biblioteken uppmärksammat av IFLA/FAIFE, som skrivit rapporter i ärendet, *Amnesty International*, *Human Rights Watch* och *Reporters sans Frontiers*. På senare år har även europeiska organisationer uppmärksammat situationen bland de kubanska biblioteken och de som nämns är Dutch National Union of Librarians (NVB) och i denna uppsats inledning nämnda SILC.¹⁵⁴

De som uttalat stöder de statliga biblioteken är också de som är emot den alternativa verksamheten. Där kan den kubanska staten anges som den främsta aktören, då det är den som styr och finansierar de statliga biblioteken.

Cuban Library Association (ASCUBI) är Kubas nationella biblioteksorgan. Det grundades 1981 och har omkring 1 100 medlemmar över hela landet. Organisationen har bland annat fått motta viss kritik från IFLA gällande den kubanska bibliotekssektorn i sin helhet, men även kring

¹⁵⁰ Alexis, intervju 2006-04-27.

¹⁵¹ Hamilton, 2001, passim.

¹⁵² Hamilton, 2001, s. 19.

¹⁵³ Hamilton, 2001, s. 21 f.

¹⁵⁴ Hamilton, 2001, s. 25 f; Seidelin 2001, passim.

situationen för föreståndarna för de alternativa biblioteken. ASCUBI har själva hållit en låg profil i frågan om de alternativa biblioteken.¹⁵⁵

Den Londonbaserade *The Cuban Libraries Supporters Group* (CLSG) grundades i juli 1999 av John Pateman. CLSG etablerades för att stötta kubanska bibliotek, bibliotekarier och ASCUBI. Uppkomsten av CLSG skedde en månad efter FCLs grundande, och sedan dess har en livlig debatt ägt rum mellan de två, inte minst på e-postlistan FAIFE-L. CLSG hävdar att Robert Kent (FCL) är betald av den amerikanska staten för att skapa och upprätthålla kontakt med de kubanska dissidenter som driver de alternativa biblioteken.¹⁵⁶

Även i Sverige finns organisationer som är uttalade motståndare till den verksamhet som de alternativa biblioteken står för. På tidskriften *bis* hemsida finns följande text publicerad:

De oberoende biblioteken fyller, såvitt vi kan förstå, inga av de krav som kan ställas på folkbibliotek i ett demokratiskt samhälle, varken när det gäller mediebeståndets sammansättning eller personalens utbildning. Vi biblioteksarbetare bör i stället stödja det ambitiösa kubanska biblioteksväsendets utveckling genom att starta utbytesprogram och utveckla andra kontakter.¹⁵⁷

Vad som kan tyckas vara tveksamt med uttalandet är att Kuba jämförs med demokratiska samhällen och i det sammanhanget blir kraven som ställs på de alternativa biblioteken inte rimliga. Men att *bis* strävar för att främja statlig kubansk biblioteksverksamhet kan givetvis ses som positivt eftersom alla utvecklingsfrämjande insatser är gynnsamt för biblioteken.

Det finns alltså en mängd aktörer som uttalar sig i debatten kring de kubanska biblioteken, och då redovisas ändå bara de största och mest aktiva i denna uppräkningslista. Sammanfattningsvis kan nämnas att förespråkarna för den alternativa biblioteks rörelsen lyfter fram att de alternativa biblioteken tillhandahåller i övrigt censurerad litteratur och att föreståndarna kämpar i motvind för att främja demokrati och intellektuell frihet i ett land som enligt dem själva behöver det. Motståndarna lyfter i stället fram utbildningsväsendet och de lyckade läskunnighetsreformer som genomförts från statens sida. Avsaknad av litteratur och minskad nypublicering på Kuba sägs bero på USA-

¹⁵⁵ Hamilton, 2001, s. 7, 27.

¹⁵⁶ Hamilton, 2001, s. 28 ff.

¹⁵⁷ *bis*, arkiv Kuba. [www]. Observera att vad som här benämns oberoende bibliotek är vad jag har valt att kalla alternativa bibliotek.

embargot, som sedan 1961 reglerat handeln länderna emellan, och 1991 års indragning av det ekonomiska biståndet från forna Sovjetunionen.¹⁵⁸

7.3 Sammanfattning

Liksom i kapitlet om Tjeckoslovakien beskrivs här Kubas civila samhälle och en inom detta viktig folklig sammanslutning – Varelaprojektet. Till skillnad mot Charta 77 i Tjeckoslovakien fick Varelaprojektet stort folkligt stöd, men det har hittills inte uppnått samma verkan som Charta 77, det vill säga i kombination med många andra bidragande orsaker, nått målet i strävan för demokrati.

Den kubanska bibliotekssektorn är hierarkiskt strukturerad med en förhållandevis kort historia. Någon mer organiserad biblioteksverksamhet i större mening kom inte till förrän i mitten av 1900-talet. Folkbibliotekens betydelse ökade framför allt i och med den läsreform som genomfördes på 1960-talet, då personal specialutbildades för ändamålet. Det största bekymret för de kubanska biblioteken har genom åren varit ekonomin. Många bibliotek har föråldrade bestånd av dålig kvalitet – vilket beror på bristande resurser i kombination med yttre faktorer som hög luftfuktighet. Censuren bidrar även till att information som visar på ett alternativ till rådande regim inte finns tillgänglig på grund av att sådan klassas som regimkritik. Problemet grundas i att materialet inte finns representerat i katalogen och det användarna inte har vetskap om kommer de heller inte efterfråga.

De omkring 70 alternativa biblioteken är ett omdiskuterat fenomen vars rykte nått långt utanför Kubas gränser. Det är en småskalig verksamhet som bedrivs i föreståndarnas egna hem och syftet med verksamheten är att skapa ett rum för fri debatt och tillhandahållande av material som annars, på grund av censuren, är svårt eller omöjligt att få tag i på Kuba.

¹⁵⁸ Hamilton, 2001, s. 34.

8 Diskussion och slutsatser

I detta kapitel diskuteras materialet som litteraturstudien och intervjuerna genererat och som presenterats i de två föregående kapitlena. Struktureringen av detta kapitel skiljer sig från de två föregående – här är det parametrarna i sig i stället för intervjufrågorna som utgör ramen för uppställningen. Parametrarna lyder kort sammanfattade: tillgång till bibliotek och information, bibliotekens koppling till det civila samhället samt bibliotekens roll i samhället och eventuell koppling till transition.

Genom hela diskussionen görs återkopplingar till de teoretiska utgångspunkterna. Jag tänker mig att syftet och frågeställningarna besvaras implicit diskussionen igenom. I det avslutande delkapitlet diskuteras slutsatserna i förhållande till syftet och frågeställningarna mer explicit. Uppsatsen syftar sammanfattningsvis till att jämföra bibliotekssektorerna i det dåvarande Tjeckoslovakien och på Kuba i dag och att redogöra för biblioteket och dess funktion och betydelse under en rådande kommunistregim i de respektive länderna. Frågeställningarna är följande: Hur såg bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien ut under slutskedet av kommuniststyret på 1980-talet? Hur ser bibliotekssektorn på Kuba ut i dag? Är det möjligt att dra paralleller mellan och jämföra de två ländernas bibliotekssektorer och vilka blir i så fall resultaten av en sådan jämförelse? Hur kan folkbibliotekets roll och funktion i ett land med kommuniststyre beskrivas?

För att kunna besvara frågeställningarna anser jag att en del faktorer som tagits upp i undersökningen, men som inte direkt täcks av frågeställningarna, bör beaktas. Därför inleds kapitlet med en diskussion kring historik och politiskt klimat i länderna och vad det kan sägas finnas för likheter eller skillnader mellan dem.

8.1 Tjeckoslovakien kontra Kuba – likheter och skillnader

Tjeckoslovakien var ett land med en förhållandevis brokig historia, som under 1900-talet var inblandade i två världskrig och det kalla kriget, och som stod under tysk ockupation och kommunistiskt maktövertagande. Efter att kommunismen fick officiellt fäste i landet 1948 hårdnade greppet om samhället. Med undantag för 1960-talet då det allmänna klimatet i landet var mjukare och folket tilläts en viss frihet, var situationen i Tjeckoslovakien svår under hela kommunisttiden. Oliktankande skickades till arbetsläger eller avrättades, och industrier, jordbruk och offentliga institutioner var alla under statlig kontroll. De förändringar som skedde i slutet på 1980-talet gjorde att oppositionen slutligen kunde organisera sig till den grad att protesterna slutligen resulterade i att kommunistregimen tvingades ge vika.

Kubas historia är brokig även den. Landet med dess befolkning har de senaste 47 åren levt under en oavbruten kommunistregim med Fidel Castro vid makten som haft stor inverkan på samhället. Politiskt oliktankande har liksom i Tjeckoslovakien besvarats med arresteringar och avrättningar, även om det senare varit betydligt mer sällan förekommande på Kuba. De politiska förändringarna i Östeuropa i slutet av 1980-talet ledde inte till motsvarande utveckling på Kuba. Anledningen till att så inte blev fallet har troligtvis flera olika förklaringar och mycket har skrivits och skulle kunna skrivas om det. Eftersom denna uppsats inte syftar till att bena ut de politiska förklaringarna till Kubas utveckling, nöjer jag mig med att kort presentera de faktorer som jag tror spelat in. Nämligen: att Kuba är en ö – något som gör det lättare att kontrollera exempelvis landets gränser, att det är en enpartistat med en utpräglad stark ledare, och att samhället är hårt kontrollerat vilket försvårar för oppositionen att organisera sig. Juan J. López nämner även de två senare.

Robert A. Dahls demokratiteori är lämplig att ta hänsyn till i det här sammanhanget. Demokratiteorier framhåller ofta utbildningens betydelse för demokratisk utveckling och det är även förbindelseelementet som förklarar varför bibliotek kan ha betydelse för demokrati. Bibliotek är viktiga för utbildning som i sin tur innebär större chanser för övergång till en fungerande och hållbar demokrati. Jag vill peka på bibliotekets roll på Kuba men också dess utsatthet i ett land som befinner sig under kommunistiskt styre, men som kanske är på väg mot demokrati. En av de faktorer som måste uppfyllas i ett land för att en demokratisering skall kunna komma till stånd är tillgång till och

möjlighet att sprida information. Det är en av de mest fundamentala delarna, och därav ser jag biblioteket i dess roll som informationsbärare ovärderlig.

Tjeckoslovakien har som bekant redan genomgått en demokratiseringsprocess och en av de faktorer som var betydelsefulla var just att information förmådde nå ut till en stor massa. Att påstå att de tjeckoslovakiska biblioteken i sig direkt skulle ha påverkat landets demokratisering vore en överdrift. På grund av bibliotekens förankring i samhället anser jag dock att biblioteken i Tjeckoslovakien trots en rad inledande bekymmer var bland de institutioner som snabbt anpassades till det nya politiska klimatet. Detta kan ses i enlighet med Torstenssons teori om att bibliotekens (speciellt folkbibliotekens) utveckling är avhängig samhällsutvecklingen. Även Hafner och Sterling-Folkers teori som säger att om biblioteket lever upp till vad som definierar demokratisk verksamhet är det en av de mest demokratiska institutioner som finns är intressant i detta sammanhang.

8.1.1 Det civila samhället och medborgarinitiativ

Det civila samhället är ett fenomen som nämns i källorna som beskriver både situationen i det forna sovjetblocket, och de som behandlar Kuba. En god organisation av det civila samhället är en förutsättning för att folket skall kunna organisera sig och på ett verkningsfullt sätt skapa opposition. Det civila samhället anses ofta vara viktigt för att demokratin ska fungera.

I Tjeckoslovakien, till skillnad mot i andra östeuropeiska länder under sovjetiskt styre, var de civila samhällets institutioner hårt kontrollerade av staten och därmed utan möjlighet att kunna växa sig starka nog för att påverka stat och samhälle i större utsträckning. Det var i princip endast Charta 77:s initiativ som, i kombination med andra faktorer, på sikt nådde fram till en förändring – demokratisering. Det var också de personer som var öppet aktiva inom oppositionen och Charta 77 som valdes till tyngre poster inom den nybildade demokratiska regeringen efter kommunismens fall. Det pekar på vikten av att engagemang inom det civila samhällets grupperingar.

López gör jämförelser mellan det dåvarande tjeckoslovakiska och det nuvarande kubanska civila samhället, och han menar att det finns grundläggande likheter ibland annat antal och typ av grupperingar. Vidare anser López att för att en transition skall kunna äga rum – så som den gjorde i Östeuropa – behöver förändringar eller uppluckringar i systemet komma till stånd som möjliggör att oppositionella grupper kan organisera sig. Sådana förändringar har således ägt rum på Kuba eftersom det finns ett aktivt civilt samhälle och flera alternativa medborgarinitiativ. Vad som då saknas Kuba

torde vara dessa två grundvillkor som López anger vara förutsättningen till att ett land skall kunna genomgå en transition.

För det första skulle det kubanska folket inte i tillräckligt stor utsträckning ha tron på att en förändring är möjlig att genomföra. Jag finner påståendet svårt att bemöta, men det skulle mycket väl kunna vara fallet. Den bristande tron kan exemplifieras av de repressalier bland annat i form av arresteringar och uppsökande av undertecknare till Varelaprojektet som regimen utfört. Sådana händelser leder till rädsla bland befolkningen. Efter 47 år av oupphörligt Castrostyre kan det kanske vara svårt att föreställa sig något annat scenario, speciellt eftersom en stor del av befolkningen troligen inte har erfarenhet av eller inte känner till något alternativ. Många har inte rest utanför Kuba och har inga kontakter med utlandet. Bristande kännedom om alternativ grundar sig i otillräcklig information, vilket i slutändan troligen leder till ett bristande engagemang. Alternativa förklaringar kan givetvis vara att man är nöjd med situationen som den är och inte *vill* få till stånd en förändring, eller att man är alltför rädd för eventuella repressalier och av hänsyn till sig själv och sin familj inte vågar engagera sig i någon form av organiserad oppositionsverksamhet.

För det andra skulle alternativa informationskällor inte regelbundet nå ut till en majoritet av befolkningen. Detta är ett klart bekymmer och något som är väldigt påtagligt på Kuba. På Kuba – till skillnad mot i Tjeckoslovakien – är kopplingen mellan biblioteksverksamhet och det civila samhället mycket tydligare på grund av tillgången på de alternativa biblioteken. Mer utförliga resonemang kring detta återkommer jag till i delkapitel 8.2.2 och 8.2.3.

8.2 Jämförelse mellan tjeckoslovakisk och kubansk bibliotekssektor

Tjeckoslovakien hade en erkänd och stabil bibliotekstradition och det första biblioteket grundades redan på 1300-talet. Detta faktum anger att skillnaderna är stora mellan biblioteken i Tjeckoslovakien och på Kuba, åtminstone sett till den historiska utvecklingen. Kubas första bibliotek grundades först omkring 400 år senare och utvecklingen har varit betydligt mer vacklande. På andra halvan av 1900-talet har dock bibliotekssektorn strukturerats upp och IFLA beskriver den nu som välorganiserad.

De statliga biblioteken i Tjeckoslovakien var hierarkiskt strukturerade och det är även biblioteken på Kuba. Det är inget uppseendeväckande i hierarkisk strukturering och inget som är typiskt för kommunistiskt styre. Det är så bibliotekssektorn i många länder med demokratiskt statsskick är organiserad.

Vad som däremot skiljer de kommunistiskt styrda biblioteken från bibliotek i en demokrati är graden av självstyre och möjligheten att påverka verksamheten och beståndet på bibliotek längre ner i hierarkin samt att bibliotekarien skall vara kontrollerande. Om det förväntas att bibliotekarier för statens väl skall agera ideologiskt, i likhet med direktiven som Andersen, Friis-Hansen och Kajberg presenterar, kan man förvänta sig att det får effekter på verksamheten – dels genom deras förverkligande av direktiven, dels genom att de kanske inte vågar agera på egen hand. Detta får stöd av att många rekryterades på grund av sin partitillhörighet, något som i vissa fall var viktigare än sakkunskaperna.

Biblioteken i Tjeckoslovakien var toppstyrda från kulturministeriet. Det yttrade sig bland annat genom att bokdistributionen till bibliotek och bokhandlar skedde genom centrala Kniha. På Kuba ser det ut på motsvarande sätt. Kulturministeriet är den styrande enheten och distribution av böcker sker genom statligt kontrollerade Instituto del libro. Det pekar på likheter mellan sektorerna. I praktiken innebär det troligen att man på de enskilda biblioteken, speciellt på de allra minsta, har svårt att kunna påverka inköp.

Detta understryks av Alexis som menar att enligt Castroregimen är bibliotekariernas och därmed bibliotekens främsta syfte att tjäna revolutionen, vilket i själva verket innebär att acceptera vad Instituto del libro distribuerar och inte begära att hänsyn skall tas till bibliotekens egna eller användarnas önskemål. Jag vill poängtera att detta inte är någon absolut sanning. Det är mycket möjligt, vilket jag hoppas, att personal eller användare vid enskilda bibliotek i Tjeckoslovakien eller på Kuba visst hade/har möjlighet att påverka. Enligt Beata använde sig en del tjeckoslovakiska bibliotek av enkäter eller frågeformulär för att integrera användarna i verksamheten och få dem att känna sig delaktiga. Hon ställer sig samtidigt frågande till om det verkligen påverkade verksamheten, eller om det bara var ett sätt att utåt framställa verksamheten som mer tillmötesgående än den i realiteten var. I min undersökning har jag inte stött på några motsvarande konkreta exempel inom den kubanska bibliotekssektorn.

I anknytning till dessa resonemang är det angeläget att reflektera över Torstenssons teori om att sambandet är starkt mellan bibliotekets utveckling och utvecklingen i samhället. Sambandet kan ses i både positiv och negativ bemärkelse. Är samhället korrumpert och censurerat är det troligt att biblioteket också är det, och strävar samhällets institutioner i en demokratisk riktning följer biblioteket med i den utvecklingen.

Bibliotekens ekonomi är en fråga som diskuteras. Jag har fått fram tvetydiga uppgifter i min undersökning gällande den tjeckoslovakiska bibliotekssektorns ekonomi. Rhodes menar att ekonomin var haltande och att verksamheten i princip endast hölls flytande, medan min informant Beata anser att ekonomin inte var ett problem utan att det snarare var byråkratin som satte käppar i hjulet för verksamheten. Beata menar även att om det förekom avskedningar var det inte av ekonomiska orsaker utan av politiska. Det är intressant att två olika källor har så olika syn på det ekonomiska läget, och det är inte lätt att förklara. Beata var, på grund av sitt yrke, väl förtrogen med de tjeckoslovakiska biblioteken och har troligtvis stor personlig erfarenhet av dem. Av den anledningen kan det vara just en personlig åsikt som presenteras, där hon upplevt byråkratin som det främsta problemet. Beatas intervju var också den som genomfördes skriftligt vilket medförde att jag inte hade möjlighet att ställa följdfrågor, som i detta fall hade varit en fördel. Sammanfattningsvis kan konstateras att de tjeckoslovakiska statliga bibliotekens ekonomi under kommunisttiden var instabil och att det inledningsvis efter demokratiseringen blev ännu svårare, men att situationen senare har blivit bättre.

Även inom den kubanska statliga bibliotekssektorn finns stora ekonomiska svårigheter. Bestånden på många bibliotek är föråldrade och tillgången på övriga resurser, framför allt tekniska, är undermålig. Den bristande ekonomin förklaras till stor del av det indragna ekonomiska biståndet från Sovjetunionen och den speciella perioden. Detta är dock en förklaring som kan ifrågasättas nu drygt 15 år senare. En radikal tanke är att det kanske är en medveten strategi från regimens sida att förse biblioteken med en stram budget och att kontrollera dem genom censur, på grund av insikten i vad en informerad befolkning skulle kunna resultera i. Denna tanke kan möjligen få stöd i det faktum att regimen agerat kraftigt mot föreståndarna av de alternativa biblioteken.

8.2.1 Tillgång till bibliotek

I detta delkapitel av jämförelsen mellan Tjeckoslovakien respektive Kubas bibliotekssektor diskuterar jag det som rör de inledande parametrarna, nämligen: tillgång till statliga respektive alternativa bibliotek.

Enligt min informant Agda var tillgången till folkbibliotek i Tjeckoslovakien god och det fanns bibliotek i de flesta mindre samhällen. Den statistik jag tagit del av visar att tillgången på folkbibliotek motsvarar ett bibliotek per drygt 3 000 invånare. Motsvarande siffra för Kuba är drygt 28 000 personer per bibliotek. Sett till siffrorna är det en stor skillnad. Pateman

menar dock att tillgängligheten på kubanska bibliotek är god, men då avser han spridningen på dem, det vill säga att de finns både i städer och på landsbygden. Med det, menar jag, avses en annan typ av tillgänglighet än då man talar om antal, även om spridningen mellan stad och landsbygd naturligtvis också är viktig att beakta. Jag anser dock att tillgängligheten på folkbibliotek för kubanerna inte är lika bra som den var för den tjeckoslovakiska befolkningen. Detta är intressant att sätta i perspektiv till Andersson och Gustavssons respektive Hafner och Sterling-Folkers teorier om bibliotekets funktion. Med utgångspunkt i deras resonemang tolkar jag det som att tillgängligheten av det fysiska biblioteket det mest primära. Bibliotekets uppgifter och funktioner, det vill säga att det skall fungera som en förmedlare och förvarare av information och verka som ett kultur- och informationscentrum öppet för alla samhällets medborgare, blir svåra att uppfylla om inte biblioteket finns där fysisk för folket.

8.2.2 Tillgång till information

Detta delkapitel behandlar parametrarna med nummer två i ordningen som främst fokusera censur och alternativa informationskanaler.

I Tjeckoslovakien yttrade sig censuren rent praktiskt genom att biblioteken hade dubbla kortkataloger, en för personalen och en för användarna där den senare var anpassad så att användarna bara kunde se det material de hade tillgång till. Jag har inte funnit motsvarande uppgift i de källor jag använt då jag studerat den kubanska bibliotekssektorn. Enligt Alexis gick böckerna som gallrades från biblioteken till pappersåtervinning eller i värsta fall brändes. En del censurerade böcker finns dock samlade på det kubanska nationalbiblioteket men i utrymmen som inte ens personalen har tillgång till. Dessa uppgifter tyder på att det inte varit nödvändigt att skapa en speciell användarkatalog eftersom det censurerade materialet helt enkelt inte finns kvar, alternativt inte finns åtkomliga för bibliotekarierna.

Som nämnts råder det delade meningar om hur pass utbredd censuren är på Kuba. De som är positivt inställda till Castroregimen menar att det inte alls finns förbjudna böcker och de med en annan politisk åsikt än regimen menar att verkligheten är annorlunda. Utifrån IFLA:s undersökning tolkar jag det som att det råder en viss inkonsekvens kring de censurerade böckerna och författarna – på vissa bibliotek finns de att tillgå och på andra inte. På grund av dessa meningsskiljaktigheter är det utifrån källorna svårt att skaffa sig en objektiv bild av situationen och med avseende på detta hade det varit att föredra att göra en egen undersökning på plats.

Även i Tjeckoslovakien var censuren motsägelsefull då det i efterhand visat sig att personer med höga poster inom kommunistpartiet prenumererade på *Playboy*. Det tyder på att med makt och största sannolikhet pengar finns all information att tillgå.

Ett slutet system med en bibliotekskatalog som enda väg för användarna att få kännedom om beståndet, gör att biblioteket får en enorm makt och möjlighet att kunna styra vilka böcker som skall finnas tillgängliga eller inte. Det fråntar även användaren möjligheten att bläddra bland böckerna i hyllorna för att på så sätt stöta på material som han eller hon inte kände till. Bibliotekskatalogen kräver också att användaren förstår hur den skall användas om man inte på förhand vet vad man vill ha. Det man som användare inte känner till kommer man heller inte fråga om, och slutna hyllor är således ett effektivt sätt att censurera beståndet.

Det finns naturligtvis andra förklaringar till att bibliotek väljer att förvara material i slutna magasin – vilket också kan vara en fördel exempelvis ur bevarandesynpunkt då materialet inte blir lika slitet som i öppna hyllor eller då det rör sig om värdefullt material – men det är det systematiska undanhållandet och möjligheten att kunna kontrollera vem som får läsa vad som kan ifrågasättas. Detta överensstämmer med Andersson och Gustavssons resonemang kring att magasinerat bestånd inte är ett optimalt arbetssätt om man vill tillgodose den demokratiska tanken om alla människors lika rätt till information.

I samband med diskussionen ovan är det angeläget att beakta de riktlinjer som Andersen, Friis-Hansen och Kajberg presenterar. Enligt den kommunistiska bibliotekstanken är bibliotekariens roll delvis att försöka få användarna att låna material som kan få dem att anta och förstå partiprogrammen. Jag kan inte uttala mig om huruvida detta var vad som försiggick på de tjeckoslovakiska biblioteken eller sker på Kuba i dag. Men med censuren inneboende i systemet går det ju inte att komma ifrån att det material som presenteras för användarna går i linje med eller är godkänt av regimen.

Kubanska författares verk blir – med hänvisning till att kreativt skapande inte får strida mot grundlagen – granskade, vilket leder till att skriven text producerad inom landets gränser inte kan vara ifrågasättande.

De enda officiella informationskällor i form av tidningar och tidskrifter som fanns att tillgå i Tjeckoslovakien var de som tillhörde eller hade anknytning till kommunistpartiet, vilket i praktiken innebar regimen. Att tidningarna stod under partiets regi medförde automatiskt att de var censurerade, eftersom innehållet i tidningarna representerade de åsikter som

kommunistpartiet och regimen stod för, och/eller sådant som de ansåg att folket borde läsa. Vad som fanns fritt tillgängligt för det tjeckoslovakiska folket var alltså enbart sådant som regimen förespråkade. Agda nämner att det ibland var kö till bokhandlarna när de fick in nyheter. Det indikerar att det var brist på information, alltså även på den som var tillåten av regimen.

På Kuba finns endast en dagstidning – den statliga *Granma* – kompletterad av ett par statligt styrda mindre tidskrifter. Bristande tillgång på papper till följd av den amerikanska handelsblockaden gör att till och med tillgången på de officiella tidningarna och tidskrifterna är begränsad. Gällande de inofficiella publikationskällor som finns på Kuba i dag och de som fanns i Tjeckoslovakien finns en betydande skillnad av intresse. De alternativa journalisterna på Kuba har helt andra tekniska möjligheter att sprida sina budskap än vad samizdatpublicisterna hade i Tjeckoslovakien. När de aktiva inom samizdatkopieringen fick använda sig av karbonpapper, penna och papper för att kunna sprida texter, kan journalisterna på Kuba använda dator och genom vänner i utlandet låta publicera sina texter i webbaserade tidskrifter. Även om detta kan vara förenligt med risker, både för deras person samt osäkerhet om vad som händer med texten efter det att de lämnat den ifrån sig, är förhållandena, på grund av de tekniska möjligheterna, troligtvis lättare än för samizdatpublicisterna i Tjeckoslovakien. De alternativa journalisterna på Kuba dras dock med en rad bekymmer som bland annat gör att deras landsmän har svårt att ta del av vad som skrivs. Internettillgången har stora begränsningar och det är bara en del av befolkningen som har möjlighet att utnyttja Internet. Många uttalade dissidenter har blivit avskedade från sina arbeten eller blivit avstängda från universiteten eller på annat sätt uteslutits från det officiella samhället där den största delen av den kubanska Internettillgängligheten finns. Majoriteten av de som är uttalat intresserade av att läsa de alternativa journalisternas texter är troligen dissidenter. Detta innebär att möjligheten att skaffa sig information på Kuba – officiell eller från alternativa kanaler – är begränsad för dessa personer. Problem med informationsförsörjning är också en av de främsta orsakerna som López anger som förklaring till att Kuba ännu inte demokratiserats.

8.2.3 Bibliotekens koppling till det civila samhället

Detta delkapitel diskuterar de respektive tredje parametrarna: bibliotekens koppling till det civila samhället. Eftersom de statliga biblioteken tillhör det officiella samhället kommer i princip endast de alternativa biblioteken på Kuba diskuteras här.

Med avseende på biblioteken i förhållande till det civila samhället finns en tydlig skillnad mellan Tjeckoslovakien och Kuba. Vad min undersökning visat bestod det tjeckoslovakiska civila samhället i en mängd grupperingar av olika slag. Med anknytning till biblioteksverksamhet fanns dock endast ett initiativ och det var Libri Prohibiti – en mycket småskalig och blygsam verksamhet som först efter kommunismens fall blivit känt för en bredare allmänhet. Naturligtvis kan det ha förekommit biblioteksliknande verksamhet utöver den som jag genom denna undersökning fått kännedom om. Samizdatverksamheten och hur den bidrog med spridning av censurerat material till folket, kan inte jämföras med biblioteksverksamhet i officiell mening, men den kan, enligt min åsikt, jämföras med den verksamhet som de alternativa biblioteken på Kuba bedriver. De har särskilt en grundläggande likhet, de aktiva var/är dissidenter.

Kubas alternativa bibliotek är inte bibliotek i den mening att det är en verksamhet som drivs av klara riktlinjer och med för ändamålet utbildad personal. Mycket av kritiken mot de alternativa biblioteken handlar just om det, att det inte rör sig om bibliotek eller bibliotekarier i officiell mening. Ett problem kanske ligger i valet av benämning av verksamheten, att föreståndarna valt att kalla sina boksamlingar som står till allmänhetens förfogande för bibliotek. Men samtidigt finns det inget i ordet bibliotek som säger att det handlar om en offentlig/statlig verksamhet. Som privatperson är det ju fullt möjligt att ha ett bibliotek hemma – utan att det för den skull styrs av riktlinjer eller utbildad personal. Jag tycker att det är beklagansvärt att så mycket av debatten kring de alternativa biblioteken går ut på att ifrågasätta huruvida det rör sig om bibliotek och bibliotekarier eller inte. Vad jag i stället anser bör lyftas fram är vad de gör och vad de bidrar till. Att de skapar ett rum där man kan mötas, samtala och låna böcker som annars är mycket svåra eller omöjliga att få tag i på Kuba.

Det är dock viktigt att ha i åtanke, som min informant Alexis nämnde, att de alternativa bibliotekens roll inte skall överdrivas. De är betydelsefulla och viktiga, men de är inte tillgängliga för alla kubaner utan för en mindre grupp som kanske består av släktingar, vänner och grannar till personen som driver det alternativa biblioteket. Detta överensstämmer med vad Lopéz anser vara ett av de största problemen för alternativa informationskanaler – nämligen att nå ut med de budskap man vill förmedla till en större massa.

8.2.4 Bibliotekens roll

Vad parametrarna beträffar finns en fjärde parameter med koppling endast till Tjeckoslovakien och bibliotekens roll i transitionen. En diskussion förs dock

även kring de kubanska bibliotekens roll men med avseende på den nuvarande situationen.

Biblioteken i Tjeckoslovakien var, som nämnts vid ett flertal tillfällen, väl förankrade i samhällslivet. De har en historia som sträcker sig långt tillbaka i tiden och biblioteket som institution var ett naturligt ställe för många att besöka. Detta ändrades inte i och med att kommunisterna tog över makten i landet utan vad som ändrades var beståndet och hur det användes. De förändringar jag då åsyftar är de arbetssätt och de regleringar som censuren medförde som redan har behandlats i delkapitel 8.2.2. De tjeckoslovakiska biblioteken hade olika funktioner beroende på synsätt. De var dels en plats där folket kunde skaffa sig information eller låna en bok för avkoppling och dels en arena för partiets indoktrinering och propagandaspridande.

Vad som i källorna lyfts fram som de kubanska statliga bibliotekens viktigaste funktion är kopplingen till den läs- och skrivreform som genomfördes på 1960-talet. Biblioteken kopplades tidigt in i den processen och det bildades nätverk mellan olika skolbibliotek. Enligt John Pateman var det till stor del folk- och skolbibliotekens förtjänst att läs- och skrivreformen fick så stor effekt, det vill säga att majoriteten av befolkningen inte längre är analfabeter. Alexis anser dock att reformens effekter är överdrivna och därmed även bibliotekens bidrag.

Bortsett från tvetydiga avsikter och tveksamma förtjänster är trots allt tillgången på bibliotek det som jag ser som det väsentliga. Finns biblioteket där i fysisk form finns förutsättningar för att för att det skall kunna utvecklas. Enligt McCabe kan man genom utveckling av biblioteket främja samhället i demokratisk riktning och informerade medborgare är en ytterst grundläggande faktor för demokrati, något som även Durrance med flera framhäver.

Det är svårt att på ett rättvist sätt jämföra Kubas statliga bibliotek med de alternativa, men som jag ser det fyller de olika funktioner. De statliga biblioteken är betydelsefulla i sin koppling till utbildningsväsendet och det faktum att vikten av skolbiblioteksverksamhet framhålls. De alternativa biblioteken däremot är viktiga på grund av sin lokala förankring och att de förmår förmedla ett brett spektrum av information, något som i enlighet med McCabe främjar samhället. Sett till denna aspekt har de ett försprång i jämförelse med de statliga biblioteken.

8.3 Sammanfattade slutdiskussion

I hela diskussionskapitlet förs resonemangen med avsikt att uppnå uppsatsens syfte samt att besvara frågeställningarna. För att förtydliga skall dock ett urval av dessa resonemang sammanfattas i detta delkapitel under respektive frågeställning.

Hur såg bibliotekssektorn i Tjeckoslovakien ut under slutskedet av kommuniststyret på 1980-talet?

De tjeckoslovakiska biblioteken ingick i en toppstyrd struktur där det politiska samhällsklimatet påverkade arbetet på alla nivåer och personalen på de enskilda biblioteken hade liten möjlighet att inverka på verksamheten. Mot slutet av 1980-tal skedde små framåtskridande förändringar och på biblioteken visades det bland annat genom att bibliotekarierna fick kännedom om moderna arbetsmetoder. Partitillhörigheten hos personalen värderades ibland högre än ämneskunskaperna och således var vänskapskorruption ett faktum. Vid sidan av de byråkratiska problemen var censuren det klart största bekymret med biblioteken i Tjeckoslovakien. Vad som utmärkte censuren var svårigheten att få tillgång till material som inte gick i linje med partiprogrammet samt de dubbla katalogerna som biblioteken hade där det fanns en katalog för personalen och en för användarna. Censuren har även bidragit till att biblioteken fått ett skevt bestånd som det tagit dem lång tid att förbättra. Antalet bibliotek i förhållande till befolkningen var stort och den fysiska tillgången till dem var därmed god, och trots att det inte gick att få tag på all slags information på biblioteken var de en plats för upplysning och nöje för det tjeckoslovakiska folket. Alternativ biblioteksverksamhet förekom inte i Tjeckoslovakien med undantag för Libri prohibiti, ett litet alternativt bibliotek som först efter kommunismens fall blev mer känt.

Hur ser bibliotekssektorn på Kuba ut i dag?

Den kubanska statliga bibliotekssektorn är tydligt hierarkiskt strukturerad med en klar toppstyrning där ekonomin är en avgörande faktor och ett stort problem eftersom biblioteken således har små medel att röra sig med. På grund av detta är servicen bristande på många bibliotek eftersom bestånden är i dåligt skick och resurserna otillräckliga. Samarbetet med utbildningsväsendet är dock positivt och biblioteken har fortfarande en tydlig koppling till den läs- och skrivreform som genomfördes på 1960-talet även om både reformen och bibliotekens medverkan kan ifrågasättas. Censuren har en stor inverkan på de

kubanska biblioteken och det har upprättats listor med författare och böcker som är förbjudna. Det råder dock viss självmotsägelse kring vad som censureras eller inte, eftersom en del av böckerna finns att tillgå för en del personer på vissa bibliotek. Detta gör det svårt att säkert ange censurens omfattning, något som gör situationen frustrerande för det kubanska folket.

De alternativa biblioteken fyller en viktig funktion i samhället då de kan erbjuda information inom en mängd olika ämnesområden som inte är möjlig att få tag i på de statliga biblioteken. Verksamheten drivs med hjälp av donationer från utlandet vilket bidrar till att de alternativa biblioteken har en större andel nyare böcker än de statliga. De alternativa biblioteksföreståndarna verkar under komplicerade förhållanden då de utsätts för hot och trakasserier, men trots detta drivs verksamheten vidare i kampen mot ett demokratiskt Kuba.

Är det möjligt att dra paralleller mellan och jämföra de två ländernas bibliotekssektorer och vilka blir i så fall resultaten av en sådan jämförelse?

Den mest grundläggande nivån på vilken det är möjligt att jämföra länderna är att dåvarande Tjeckoslovakien hade och dagens Kuba har en förtryckande regim. Detta påverkar biblioteken. Biblioteksväsendet är som nämnts toppstyrt vilket leder till att informationsflödet kan regleras. Inom de statliga biblioteken både i Tjeckoslovakien och på Kuba har det lett till en brist på varierande böcker och ekonomiska bekymmer (även om de statliga biblioteken i Tjeckoslovakien inledningsvis fick det ännu svårare ekonomiskt efter kommunismens fall, något som Olsson påpekar).

Censuren är en viktig fråga och på denna punkt är det fullt möjligt att dra paralleller mellan de båda sektorerna, även om det rent praktiskt sett något olika ut. I Tjeckoslovakien gallrade man bestånden och det censurerade materialet förvarades i slutna magasin alternativt förvarades centralt i stora lager. Dubbla bibliotekskataloger upprättades för ändamålet. På Kuba brändes böcker under 1960-talet i revolutionens namn även om nationalbiblioteket i Havanna har slutna magasin dit endast få utvalda har tillträde och till dem hör inte bibliotekarierna.

Den alternativa biblioteksverksamheten samt dissidentrörelser som syftar till att åstadkomma garantier för mänskliga rättigheter på Kuba, har genom åren drabbas av förföljelser och fängslanden. Förklaringen till detta är att Castroregimen känner sig hotad av dessa människor som använder information som vapen. Detta är jämförbart med det civila samhällets samizdatrörelse och alternativa medborgarinitiativ i Tjeckoslovakien där riskerna för de aktiva och förtrycket yttrade sig på liknande sätt.

Hur kan folkbibliotekets roll och funktion i ett land med kommuniststyre beskrivas?

Bibliotekets grundfunktion – att förmedla och tillhandahålla information – är den samma oavsett styrelseskick. Det är i stället hur denna uppgift behandlas och vad man lägger för värde i förmedlandet och tillhandahållandet som skiljer sig åt mellan ett kommunistiskt bibliotek och ett demokratiskt. Undersökningen har visat att de tjeckoslovakiska biblioteken var djupt rotade i samhällslivet och att detta inte var något som förändrades under kommunisttiden. På grund av folkets flitiga användande av biblioteket sågs det som en plats där regimen gärna spred sitt budskap, något som även indirekt skedde i och med censuren.

De kubanska statliga biblioteken har även de en samhällelig förankring även om den inte är lika påtaglig som i Tjeckoslovakien. Bibliotekstillgången är heller inte lika god och de har inte samma historiska stöd, dock har de en liknande centralstyrning som starkt påverkar hela verksamheten. Kubas alternativa bibliotek har på grund av sin tydliga koppling till det civila samhället en djup – om än inte bred – samhällsförankring som gör att vad de står för kan ses som en motvikt till regimen, till skillnad mot de statliga biblioteken som står under direkt kontroll.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det är svårt att förutspå förutsättningarna för demokrati på Kuba utifrån det presenterade materialet och det är heller inte uppsatsens avsikt. Generellt kan dock noteras att demokratisering inte bara beror på ett flöde av information och folkets vilja. Faktorer som utbildningsnivå, tidigare erfarenheter av demokrati, stöd utifrån, inspiration utifrån, ekonomiskt läge i landet och så vidare spelar roll för när en demokratisering kan inledas och hur den kommer att lyckas. Förutsatt att faktorer som spridning av och tillgång till information och engagemang från det civila samhället är viktiga för demokrati, finns det stora chanser att Kuba i framtiden kan genomgå en transition. Där finns både ett växande civilt samhälle och genom de alternativa biblioteken ett växande engagemang och intresse. De alternativa bibliotekens roll skall som sagt inte överskattas, men i jämförelse med hur situationen såg ut i Tjeckoslovakien och med tanke på hur långt det landet har kommit i dag, är läget hoppfullt för Kuba.

Sammanfattning

I uppsatsens början beskrivs tidigare gjorda studier som är relevanta att ta hänsyn till. Efter det följer ett kapitel som presenterar de teoretiska perspektiven som används i uppsatsen. På grund av svårigheter att finna *en* lämplig teori att utgå ifrån består kapitlet av ett antal som tillsammans utgör utgångspunkten. Robert A. Dahls demokratiteori, som beskriver de nödvändiga faktorer ett land behöver uppnå för att bli demokratiskt, kombineras med Juan J. López teori med tydlig Kubaanknytning. López teori ger en förklaring till varför Kuba inte demokratiserats trots många grundläggande likheter med bland annat Tjeckoslovakien som demokratiserats efter många år med kommuniststyre. Som komplement till detta beskrivs folkbibliotekets demokratisering och demokratiska funktion. Magnus Torstensson menar att bibliotekets utveckling är tydligt sammanlänkat med samhällets utveckling. Som motvikt presenteras även Andersen, Friis-Hansen och Kajbergs definition av det kommunistiska biblioteket.

Syftet med uppsatsen är att jämföra bibliotekssektorerna i dåvarande Tjeckoslovakien och dagens Kuba, samt att redogöra för biblioteket och dess funktion och betydelse under rådande kommunistregim. Frågeställningarna behandlar de respektive bibliotekssektorerna, om det är möjligt att jämföra dem samt hur folkbibliotekets roll i ett land med kommuniststyre kan beskrivas. Uppsatsen är utförd med komparativ metod där en beskrivande fallstudie gjorts utifrån en litteraturgenomgång och intervjuer.

Undersökningen består av två kapitel. Det första behandlar Tjeckoslovakien där viss historik inleder varpå redogörelser för det civila samhällets aktörer och funktioner följer. I övrigt behandlas den tjeckoslovakiska bibliotekssektorn utifrån hur den var organiserad, hur man arbetade, vilka resurser man hade samt vilken roll biblioteket spelade i samhället. Det andra undersökningskapitlet om Kuba är upplagt på motsvarande sätt med liknande delkapitel. En skillnad är dock att den alternativa bibliotekssektorn på Kuba ges mer utrymme.

I det avslutande diskussionskapitlet förs ett resonemang kring materialet som litteraturstudien och intervjuerna genererat. De viktigaste slutsatserna är att ekonomi men framför allt censur har haft stor inverkan både på de tjeckoslovakiska och kubanska statliga biblioteken. Dubbla bibliotekskataloger, slutna magasin med förbjudet material och bristande tillgång till varierad information är några exempel på hur censuren praktiskt påverkade biblioteken. De alternativa biblioteken på Kuba vars bestånd representerar en mer diversifierad värld, är viktiga på grund av sin tydliga koppling till det civila samhället och genom att de erbjuder material som inte annars går att få tag i på Kuba.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material (i uppsatsförfattarens ägo)

Annemark, Eva-Karin, Jonsson, Michael & Winterstam, Henrik. *Rapport från biblioteksdelegationen till Kuba 2005-10-03 till 2005-10-14*. På uppdrag av Svenskt Internationellt Liberalt Centrum (SILC). 2005-11-09.

Intervju, informant Agda, 2006-02-13.

Skriftlig intervju, informant Beata, 2006-02-20. (Original på tjeckiska)

Skriftlig intervju, informant Beata, 2006-02-20. (Översättning på svenska)

Intervju, informant Alexis Gainza Solenzal, 2006-04-27.

Tryckt material

Andersen, Axel, Friis-Hansen J. B. & Kajberg, Leif. *Libraries and information centres in the Soviet Union*. Ballerup: Bibliotekscentralen, 1985.

Andersson, Lisa & Gustavsson, Lotta. *Ökad frihet under ekonomisk begränsning. En studie av hur några polska folkbibliotek har påverkats av landets övergång från kommunistiskt till demokratiskt styre*. (BHS-magisteruppsats 2000:22), Borås: Högskolan i Borås, 2000.

Burgetová, Jarmila. "Czech libraries half way towards transformation". *Library Management*, 19 (1998) 6, s. 363–365.

Byrne, Alex. "Libraries and democracy – management implications". *Library Management*, 25 (2004) 1–2, s.11–16.

Čtenář, 47 (1995) 4, s. 141–144.

Dahl, Robert A. *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront i samarbete med Demokratiakad., 1999.

Denk, Thomas. *Komparativ metod – förståelse genom jämförelse*. Lund: Studentlitteratur, 2002.

Durrance, Joan C. et al. "Libraries and civil society". I: Kranich, Nancy. [ed.] *Libraries and democracy. The cornerstones of liberty*. Chicago and London: American Library Association, 2001.

- Ehrenberg, Henrik G. *Kuba inifrån*. Stockholm: Samhällsgemenskapens förlag, 2005.
- Frändberg, Lena. *Folkbibliotek och demokrati. Ett försök att beskriva och diskutera folkbibliotekets demokratiska funktion*. (BHS-magisteruppsats 1999:23), Borås: Högskolan i Borås, 1999.
- Gainza Solenzal, Alexis. *Mina böckers Kuba*. Stockholm: SILC, 2002.
- Gruntorád, Jiří. "Oberoende medborgarinitiativ i Tjeckoslovakien" I: Konupek, Michal & Slavicková, Miloslava (red.) *Den "leende revolutionens" rötter*. Utgiven i samarbete med 21 augustikommittén. Stockholm : Charta 77-stift., 1990.
- Hafner, Arthur W. & Sterling-Folker, Jennifer. "Democratic ideals and the American public library" I: Hafner, Arthur W. (ed.) *Democracy and the public library. Essays on fundamental issues*. Westport and London: Greenwood Press, 1993.
- Hamilton, Stuart. *Librarians or dissidents? Critics and supporters of the independent libraries in Cuba project*. MA in Library and Information Studies, College of London, 2001.
- Komaromi, Ann. "The material existence of Soviet samizdat". *Slavic Review* 63 (2004) 3, s. 597–618.
- Libraries of the Czech Republic*. An official publication of the Ministry of Culture of the Czech Republic. 2 rev. uppl. Prag: Ministry of Culture of the Czech Republic, 1999.
- López, Juan J. *Democracy delayed. The case of Castro's Cuba*. Baltimore, MD, USA: The Johns Hopkins University Press, 2002.
- Länder i fickformat 604 Kuba*. Omarbetad och aktualiserad version, Ebba Sävborg (red.). Utrikespolitiska institutet (UI), 2005.
- Merriam, Sharan B. *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur, 1994.
- McCabe, Ronald B. *Civic librarianship. Renewing the social mission of the public library*. Lanham, Maryland and London: The Scarecrow Press, Inc., 2001.
- Norman, Kajsa. (1) "Arresteringsvåg drabbar Kubas fria biblioteks rörelse". *Biblioteksbladet*, (2003) 7, s. 9–10.
- Norman, Kajsa. (2) *Mot kärleken har Fidel inte en chans*. Stockholm: SILC förlag, 2003.
- Olsson, Anders. *Bibliotek i Tjeckoslovakien. Ett snitt ur förändringens tid*. (Institutionen Bibliotekshögskolan, specialarbete 1991:6), Borås: Högskolan i Borås, 1991.

- Pateman, John. "The development of public libraries in Cuba since 1959". *Library History*, 17 (2001) Nov., s. 189–195.
- Setién Quesada, Emilio. "Libraries and library science in Cuba". *IFLA Journal*, 20 (1994) 2, s. 109–119.
- Skilling, H. Gordon. *Samizdat and an independent society in central and eastern Europe*. London: Macmillan, 1989.
- Skilling, H. Gordon & Wilson, Paul (red.). *Civic freedom in Central Europe. Voices from Czechoslovakia*. London: Macmillan, 1991.
- "Tjeckoslovakien" *Bra böckers lexikon*, band 23. Höganäs: Bokförlaget Bra böcker AB, 1986.
- Torstensson, Magnus. "Biblioteken skapas av samhället! Biblioteken bevaras av samhället! Om folkbibliotekens framtid i Polen". *Biblioteksbladet*, (1993) 4, s. 114–115.
- Vásövä, Lidmila. "Public libraries in the Czech Republic". *International information & library review*" (1995) 27, s. 69–74.
- Wangel, Jennie. *Libros para todos. Folkbibliotek och demokrati i Nicaragua*. (BHS-magisteruppsats 2005:69), Borås: Högskolan i Borås, 2005.

Elektroniskt material

BIBLIST arkiv. Hämtat från: <http://www.lib.chalmers.se/biblist/>

Bis (Bibliotek i Samhälle) arkiv. Hämtat från: <http://www.foreningenbis.org>

Bis (Bibliotek i Samhälle) arkiv, Kuba (2004-03-21) Hämtat från:

<http://www.foreningenbis.org/Kuba.html>, 2006-04-18.

"Dissident". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från:

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=154390, 2005-12-10.

(Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)

FAIFE-L arkiv. Hämtat från: <http://infoserv.inist.fr/wwsympa.fcgi/info/faife-l>

FN-deklarationen för mänskliga rättigheter, artikel 19. Hämtat från:

<http://www.un.org/Overview/rights.html>, 2005-12-13.

Gerner, Kristian. "Tjeckoslovakien". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst* Hämtat från:

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=328403, 2006-02-01.

(Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)

Hejzlar, Zdenek. "Charta 77". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*.

Hämtat från: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=143705,

- 2006-02-02. (Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
Humberto Colás Castillo, Ramón. "El infiernillo de Castro" *Misceláneas de Cuba*, (2006) 2, s. 104-105. Hämtat från:
http://www.miscelaneasdecuba.net/media/pdf/miscelaneas_10.pdf, 2006-05-08.
- Libri Prohibiti. Annual report 2005. (2006-01-29) Hämtat från:
http://libpro.cts.cuni.cz/EN/law_en.htm, 2006-04-04.
- Lindahl, Rutger. "Warszawapakten". Ingår i *Nationalencyklopedins Internet-tjänst*. Hämtat från:
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=339536, 2006-02-02.
(Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- Lundquist, Lennart. "Demokrati". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=152099, 2005-12-10. (Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- Meneses-Tello, Felipe. *The "independent" libraries in Cuba: a bibliography which reveals part of the counter-revolutionary "dissidence" sponsored by the United States government*. (2005-08-11) Hämtat från:
<http://www.cubanlibrariessolidaritygroup.org.uk/articles.asp?ID=102>, 2005-11-29.
- Rhodes, Rebecca. *Libraries, librarianship and library education in the Czech Republic*. Master paper, School of Information and Library Science of the University of North Carolina, Chapel Hill. (2002) Hämtat från:
<http://ils.unc.edu/MSpapers/2809.pdf>, 2006-02-10.
- Rojas, Mauricio & Horna, Hernán. "Kuba". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från:
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=148447, 2006-03-05.
(Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- Sannerstedt, Anders. "Demokratisering". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från:
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=152104, 2006-02-01.
(Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- Seidelin, Susanne. *Libraries in Cuba. An IFLA/FAIFE report on free access to information in Cuba*. IFLA/FAIFE report on Cuba/August 2001. Hämtat från: <http://www.ifla.org/faife/faife/cubareport2001.htm>, 2006-01-25.

Bilaga 1: Intervjuguide – Tjeckoslovakien

Semistrukturerad intervju – guide utifrån ämnesområden av intresse.

Bakgrundsinformation: utbildning (var, när), yrke, koppling till Tjeckoslovakien/Tjeckien, varit yrkesverksam i Tjeckoslovakien/Tjeckien, varför lämnade du Tjeckoslovakien/Tjeckien (om så var fallet, av vilka orsaker), personlig inställning till situationen – under kommunisttiden, i dag.

Beskrivning av den tjeckoslovakiska folkbibliotekssektorn och påverkan av den under slutet av kommunisttiden (åren innan kommunismens fall): riktlinjer/sätt att arbeta, förhållningssätt gentemot staten, förändringar av resurser (bättre/sämre): antal bibliotek, lokaler, ekonomi, förutsättningar.

Biblioteksarbetets påverkan under kommunisttiden: bibliotekarierollen, arbetsuppgifterna, sätt att handskas med information.

Folkbibliotekens bestånd: censur, inköp.

Folkbibliotekens personal: utbildningsgrad, skillnad mot forskningsbibliotek.

Folkets syn på folkbiblioteket under kommunisttiden: hur påverkades användarna, biblioteket som informationskanal, alternativa informationskanaler till biblioteken, den allmänna opinionen – var biblioteket viktigt/vilken roll spelade det i samhället.

Förekomst av alternativ biblioteksverksamhet: undergroundlitteratur, samizdatlitteratur, förekomst av/koppling till oppositionen/dissidenter/det civila samhället.

Bilaga 2: Intervjuguide – Kuba

Semistrukturerad intervju – guide utifrån ämnesområden av intresse.

Bakgrundsinformation: utbildning (var, när), yrke, när lämnade du Kuba, din erfarenhet av de kubanska biblioteken.

Beskrivning av den kubanska folkbibliotekssektorn i dag: riktlinjer/sätt att arbeta, förhållningssätt gentemot staten, förändringar av resurser (bättre/sämre): antal bibliotek, lokaler, ekonomi, förutsättningar.

Biblioteksarbetets påverkan av det indragna ekonomiska stödet från Sovjetunionen: bibliotekarierollen, arbetsuppgifterna, sätt att handskas med information, fördelar/nackdelar.

Folkbibliotekens bestånd: censur, inköp.

Folkbibliotekens personal: utbildningsgrad, skillnad mot forskningsbibliotek.

Folkets syn på folkbiblioteken: användarna, biblioteket som informationskanal, alternativa informationskanaler till biblioteken, den allmänna opinionen.

Förekomst av alternativ biblioteksverksamhet: förekomst av/koppling till oppositionen/dissidenter/det civila samhället, de alternativa bibliotekens funktion/roll/betydelse/omfattning.

Bilaga 3: Intervjufrågor – Tjeckoslovakien

Hur skulle du/ni beskriva den tjeckoslovakiska folkbibliotekssektorn i slutskedet (under 1980-talet) av kommuniststyret?

Hur förhöll sig de tjeckoslovakiska folkbiblioteken till staten i slutskedet av kommuniststyret – allmänt, gällande arbetssätt, ekonomiska resurser etc.?

Skedde någon förändring av bibliotekariernas arbetsuppgifter under de sista åren av kommuniststyret?

Förändrades tillgången på resurser (ekonomiska resp. materiella) på folkbiblioteken under slutet av 1980-talet?

Hur såg folkbibliotekens bestånd ut? Hur påverkade censuren bestånd, inköp etc.?

Hur såg personalsituationen ut på de tjeckoslovakiska folkbiblioteken? Utbildningsgrad etc.?

Vilken roll spelade de tjeckoslovakiska folkbiblioteken för allmänheten under slutskedet av kommunisttiden? Var biblioteket en viktig informationskanal under 1980-talets Tjeckoslovakien? Fanns alternativa informationskanaler – i så fall vilka? Hur användes folkbiblioteken av folket?

Förekom någon form av alternativ biblioteksverksamhet under 1980-talet? Undergroundverksamhet, samizdatkopiering av böcker etc., hur var detta organiserat (om det kan sägas ha varit organiserat)?

Efterord

Jag vill tacka mina informanter Alexis Gainza Solenzal, Beata och Agda. Ett speciellt tack riktas till Agda för all hjälp. Jag är även mycket tacksam för all behjälplig e-postkorrespondens med Stuart Hamilton och till sist de nära och kära som tålmodigt stöttat och korrekturläst – det har uppskattas enormt.

Uppsala 14 maj 2006

Eva-Karin Annemark